

891.99.092

P-81P

ВОЗВРАТИТЕ КНИГУ НЕ ПОЗЖЕ

обозначенного здесь срока

[illegible]

3 APR 2011

ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈՒՐ ՅԵՐԿՐԵՐԻ, ՄԻԱՅԵՒԷ.

891.99.0.92

10-81 Գ

ՄԻՀՐԱՆ ԲՐԱԶՅԱԴ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅ

== ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐ ==

I

ԾԵՐՈՒՆ ԹՈՐԳՈՄՅԱՆ

(ԲՅՅՈՒՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՁ)

Դ. Ձ. 195 120

Մ 763

ԹԻՖԼԻՍ — 1927

891.99.0.92 28823-60

10-81-Գ

Համալսարանի
կայ հեղինակ

ՆՆՏ 3090 22/38
2880 20/181

Մ 763

28823.60

Գրառար № 1454.

Տիրաժ 1000.

Թիֆլիս, Ժ.Տ.Գ.Ս. Պոլիգրաֆտրիստի 4-դ տպ., Պաշկ. փող. № 3.

Ե. ԹՈՐԳՈՄՅԱՆ

ՎԱՆՆԸ ՄԵՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Թող բոլորովին պատահականության արդյունք չհամարվի այն յերևույթը, վոր ժամանակակից շնորհալի և տաղանդավոր արձակագիրներից մեկը՝ Ծերուն Թորգոմյանը, ինչպես նաև Հայաստանի Պրուետ Գրողների Ասոցիացիայի ղեկավարները՝ Վանեցիներ են:

Վանի կուլտուրական կյանքը դարավոր անցյալ ունի և ստաժ: Մեր քաղաքակրթության բոլոր բնագավառներում Վանը մի առանձին տեղ ունի զբաված: Գրականության մեջ մասնավորապես:

Գտնվելով արևելքի և արևմուտքի ճանապարհների վրա, Վասպուրականն արձագանք եր տալիս ամեն կողմից ներս խուժող հոսանքներին:

Դեպի Պարսկաստան, Միջագետք և հունական գաղութները ձգվող կարավանների անձայրածիր շարքերը՝ հարթում եյին ճանապարհը կուլտուրայի և քաղաքակրթության:

Հազարամյակներ շարունակ ապրելով խաղաղ մի կյանք, ֆանատիկորեն տարված աշխա-

տանքով, կրքոտ և անհամբեր դեպի նոր խոսք, աչքերը սևեռած դուրս, նախանձախնդիր հառաջադիմության՝ վանեցիք այսպիսով կառուցին մի ուրույն կուլտուրա, ուրիշ բարքեր, ուրիշ սովորություններ, վորոնց ընդհանուր գումարը մենք Վանի կուլտուրա կանվանեյինք:

Մի շարք արհեստներ իրենց բարձր կատարելագործությանն եյին հասել այնտեղ: Բնակարանները վոսկերիչների և փորագրիչների պատրաստած ամենանուրբ իրերով եյին զարդարված, վորոնք հազվագյուտ ճաշակի դրոշմն եյին կրում իրենց վրա: Անգրագիտությունը դեռ ևս սրանից յերեք քառորդ դար առաջ, լիկվիդացիայի յեր յենթարկված այնտեղ: Անգրագետներն աննշան տուկոս եյին կազմում, վորոնց մատի վրա կարելի յեր համբել: Գրքերով և գրականությամբ զբաղվելը հնորյա սովորություն եր դարձել Վանում: Գիրք և գրիչը ավանդական սիրելի բաներ եյին այդ յերկրի մարդկանց համար: Նրանք խաղաղիկ յերեկոներ հավաքվում եյին, կարդում, սովորում, վիճում: Գրքեր և գրողները հավիտենական թեմաներ եյին այդ կրուժոկների համար:

Վերին աստիճանի գործնական այդ ժողովուրդը՝ ընդունակություն ունեցավ տալու նաև մի ճոխ գրականություն:

Դեռ անցյալ դարի հիսնական թվականներ

ըին, ուրարտական կուլտուրայի հինավուրց որսրանում՝ Վանի լճի ավազանում, առաջ յեկավ գրական մի մեծ շարժում, վոր յեղած եր յերբեկիցե:

Այն ժամանակ, յերբ թրքահայկական մյուս գավառները նիրհում եյին թանձր խավարի և տղիտության մեջ, Վանի կապուտակ լճի ափերին վառվում եր լուսատու մի փարոս:

Մենք տեսնում ենք մի ամբողջ գրական սերունդ: Ինչպես Զլատովրատսկին, Ուսպենսկին և Նեկրասովը Ռուսաստանում, նույնպես մեր են ժամանակվա գրողները Նարոդնիկական գաղափարներ եյին սերմանում:

Նույնը յեղել ե մեզ մոտ — Վանում: Այնտեղ են Խրիմյան Հայրիկը իր գրական գործերով, Սըրվանձոյան Գարեգինը իր գյուղական և կենցաղական հարազատ պատկերներով, Փիրզալեմյան Ղևոնդը, վոր մի քանի հազար ժողովրդական յերգեր և հեքիաթներ հավաքեց, Դեկանց Արիստակեսն ու Տիգրան Ամիրջանյանը, վորոնք հանդիսանում են լիրիկ յերգիչները ուսմիկի: Նրանց կողքին մենք տեսնում ենք Արսեն Թոխմախյանին և Յերեմիային: Ինչպես կարող ենք թվել և ունի թվենք: Դրական մի ամբողջ շկուլ՝ բազմաթիվ հետևողներով: Մի ամբողջ բանակ գրական դաշտում:

Այս բոլորը յեղել ե մեզանից յօթանասուն և հինգ տարի առաջ: Գրական պեղումներ կատարելով, մենք պետք զգացինք տարիների մոռացութիւնից դուրս քաշել դրանց և նոր հասարակութեան սեփականութիւնը դարձնել:

Ինքնաբուխ և տարերային գրական այս շարժումը նարոդնիկական բնույթ եր կրում:

Ժողովրդական նախապաշարումներ, գյուղացու սնտախապաշտութիւն, ժխտական վերաբերմունք դեպի հետամնացութիւնն ու տգիտութիւնը: Այս բոլոր հարցերն ու խնդիրներն արձագանք են գտել մեր են ժամանակվա գրականութեան մեջ:

Բնորոշ գիծը նրանց գրականութեան՝ պարզութիւնն եր և ջերմութիւնը: Վասպուրականի բնութեան պես ծաղկալի և գունեղ եր նրանց վոճը: Վարագա սարի ծաղիկների պես հոտավետ եր նրանց լեզուն:

Վանի շրջանի ժողովրդական բանաստեղծութիւնները, բարձր գեղարվեստական արժեք եյին ներկայացնում:

Կարիք չկա խորասուզվել պատմութեան խորքերը, հասնել սիրո և վարդի յերգիչ Ն. Զարյանի մեծանուն հայրենակից Նահապետ Քուչակին: Հասնել Գրիգոր Նարեկացուն — ամենաբարձր կատարը միջնադարյան միստիցիզմի:

Պետք ե ընդունել, վոր գրականութիւնը մի հարատե և համատարած կյանք ե ունեցել Վանում: Պերմամենա գրական մի պրոցես ե ապրել Վանը:

Անգամ համաշխարհային պատերազմը, տեղահանութիւնն ու գաղթը, անկարող յեղան վոչնչացնել նրանց այդ պոստենցիալ կարողութիւնները:

Յերբ 1914 թվին ցաք ու ցրիվ յեղավ Վանի հովտում ծվարող ժողովուրդը, նա դարձյալ չմոռացավ իր հին տրագիցիաները: Վերահաստատվելով պատմական Հրազդանի ափերին, նրա վորդիները նորից սկսեցին զարգացնել մեծ նախորդների գործը և անշեղ պահել ավանդական սովորութիւնները:

Նորից հրապարակ քաշվեցին գիրք և գրիչը:

Վանեցիները՝ Վասպուրականի լճի գեղածիծաղ ափերին թողին դարերով կերտած իրենց կուլտուրան, բայց «հոգևոր գանձերը» շալակած, անցան սահմանից այս կողմը և մի նոր գեղեցիկ պարտեզ տնկեցին Զանգվի ափերին:

Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո ասպարեզ ե իջնում յերիտասարդ գրողների մի նոր սերունդ:

Ծերուն Թորգոմյան, Վեսպեր, Ազատ Վշտունի, Լեռ Կամսար, Ալազան, Նաիրի Զարյան, Գ.

Մահարի, Մ. Սարմեն, Ն. Դաբադյան, Վ. Թերզիբաշյան և այլն

Դրանցից վոմանք մկրտվեցին հոկտեմբերյան ավագանու, իսկ մեծ մասամբ յերեկի տղաներն են մեծացած և հասակ քաշած մեր աչքին առջև։ Դրանք Խորհրդային Հայաստանի և հեղափոխության զավակներն են։ Դուրս յեկած քաղաքացիական կռիվների բովից, անցած հոկտեմբերյան փոթորկալի ալիքներից։ Հիսնական թվականներից հետո առաջին անգամ ենք տեսնում մի այսպիսի գրական ճոխ շարժում։

Զույգ գրական շկուլաներն ու խմբավորումներն ունեն համանման գծեր։

Հասարակական եկվիվալենտը զույգ գրական շրջանների՝ դա նարոդնիկական վոզին ե, վորով տոգորված ե տվյալ շրջանների գրականությունը։

Վերջերս, մեզանում, իսկ ավելի խոշոր Հափերով Ռուսաստանում, առաջ ե յեկել գյուղագիրների մի հսկայական շարժում և մի մեծ բանակ, վորոնք խորհրդային նարոդնիկներ են անվանվում։

Առաջին բնորոշ գիծը յերկու գրական հոսանքների՝ այն ժողովրդասեր և ժողովրդավար շունչն ե, վորով պարուրված են մեր գրողները։ Յերկու շրջանին ել պրովինցիալիզմը

ներս ե թափանցում, խուժում գրականության մեջ և վողողում նրան։ Ռամիլի, բանվորի լեզվով խոսելը, դառնում ե պայման գրողների համար։

Զույգ շկուլաների մարդիկն ել դուրս են յեկած ժողովրդական ամենախոնարհ խավերից։

Յերկու շրջանի գրականությունն ել աչքի յե ընկնում իր արյան առատությունը, իր ավյունով, պարզությամբ և տեղական գունավորմամբ։

Հիսնական թվականների նարոդնիկական շկուլայի և մեր որերի պրոլետարական ասոցիացիայի ներկայացուցիչներն ունեն նույն տենդենցները։ Առաջինները ձգտում եյին ղեկավարել ամբողջ գավառի — Տաճկահայաստանի գրականությունը, իսկ վերջիններս վերաբնակվելով Հայաստանի մայրաքաղաք Յերևանում, ճգնում են իրենց գրողը դնել յերիտասարդ պրոլետգրականության վրա։

Յեթե վերև առաջ բերած մեր համեմատության յեզրերը կարող են ղիսկուսիա առաջ բերել, ապա անվիճելի յե այն, վոր զույգ շրջանի գրողներն ել ետնոգրաֆիական նույն ծագումն ունեն։

Մեր յերիտասարդ գրողներից շատերի, ինչպես նաև ընթերցողների համար, գուցե անախորժ լինի հիշեցնել այս հանգամանքը։ Յեթե

Հայերի չհայեյի «հրեական ծագումը նրա համար հպարտության, յերբեմն ել տանջանքի առարկա յեր» (Ուրվագծեր արևմտյան գրականության պատմության, Ս. Կոզան, էջ 261), ապա մերոնց համար միայն «անախորժ» առթիվ կարող է ծառայել վանեցիական ծագումը:

Յեւ մենք իրավունք չունենք լուծյամբ անցնել պատմական մեծ իրողության վրայից, անտեսել եանոգրաֆիական ելեմենտը, վոր խոշոր ֆակտորներից մեկն է գրականության զարգացման պրոցեսը պարզաբանելու համար:

Համաշխարհային գրականության պատմությունից բազմաթիվ որինակներ կաշելի յե բերել այդ ուղղությամբ:

Հայտնի յե Bretons — Բոեթոնների և Celtiques — Կելտերի դերը ֆրանսիական գրականության մեջ: Ֆրանսիայում նույնիսկ, յերբեմն, գրականության պատմությունը կազմվում է ետնոգրաֆիական ծագման հիման վրա: Նույն ռասայական տարրը շեշտվում է նաև ռուսական գրականության մեջ:

XIX դարում կենտրոնական Ռուսաստանը խուժում է գրական ասպարեզը, Լ. Տալստոյը՝ Տուլայից եր, Տուրգենևը — Ուլովից, Ակսակովը — Ուրենբուրգից, Դոնչարովը — Սիմբիրսկից: Բոլորն ել Ռուսաստանի կենտրոնական ռայոններից:

Իսկ մեր որերում ուժեղացել է Սիբիրյան ելեմենտը: Շեչկովը, Իվանովը, Բաբելը սիբիրցիներ են:

Մարքսիստական քննադատության տեսակետից, բոլորովին անկոխ մի գետին ե ներկայացնում հիսնական թվականների եպոխան: Դեռ կուսական քղանցքն է պարուրում մեր գրականության պատմության այդ մարզերը:

Պատմական մատերյալի մեթոդը, դեռ ես իր վերադնահատման որիյեկտ չի դարձրել վանի կուլտուրան:

Վերին աստիճանի հետաքրքրական հարց է առաջ գալիս՝ թե ինչպե՞ս ե լինում, վոր «Թոբու աղբարներ» և «Ձեր ծախող Ակոներ» յերկրում դեռ սրանից յերեք քառորդ դար առաջ, զարգանում է մի փարթամ գրականություն, այն ժամանակ, յերբ տները ձեթե ճրագի աղոտ լույսով եյին միայն լուսավորված: Ինչպիսի սոցիալ-դասակարգային և անտեսական փոխ հարաբերություններ ժողովներով ել բացատրենք, այնուամենայնիվ, մենք չենք կարող անտեսել ցեղագրական տեսակետը, մանավանդ, յերբ զուգահեռ ենք անցկացնում մեր որերից մինչև հիսնական թվականները:

Վ. Ի. Լենինը «Մարքսի և Մարքսիզմի մասին» զրքում խոսելով XVIII դարի ֆրանսիա-

կան նկարչության և գեղարվեստի մասին՝ զբոսնում ե, վոր «տնտեսական ֆակտորը իր տեղը զիջել ե, հոգեբանական ֆակտորին»:

Մենք նպատակ չունենք հիմնավորել այս թեորիաները: Մեր թուղցիկ եքսկուրսիան նպատակ ունի միայն թարմացնել ընթերցողի հիշողության մեջ անցյալը, և ցույց տալ որգանական այն կապը, վոր տարիների մոռացությունից մեզ ե ձգվում:

Այդ տեսակետից, ժամանակակից գրողները մոհեկաններն են հիսնական թվականների գրական մեծ սերնդին: Նրանց վորդիները մոգիֆիկացիայի յենթարկվելով ժամանակի հետ, հանեցին իրենց հայրերի կապույտ «չուխաները» ու կոշտ հագուստները, պրոլետարական կարմիր պլուզ հագան, գլխներին գործարաններում մազութից սևացած կեպին դրին, և կրծքերին ել «Կիմ» փակցրին: Պլեխանովի բառերով, «գործարանային կաթսայում յեփվեցին»:

Նրանց տրեսավոր հայրերը նահապետական միջավայրի, իսկ վորդիները՝ հեղափոխական պրոլետարիատի իդեոլոգիայի յերգիչներն են: Բայց պրոլետ-գրականության հիմքում գյուղն ե պառկած:

Սոցիալ քաղաքական ասպարեզում բանվոր գյուղացու կապի լոզունգն ե դրված, նույն դրո

շակի տակ ծաղկում ե նաև մեր գրականությունը:

Յերբեմնի նարոգնիկական զաղափարներից առողջ տարրերը միացել, սինթեզի յեն յենթարկվել դասակարգային աշխարհայեցողության հետ: Են ժամանակ, ժողովրդական համայնապարփակ, ճապաղ սկզբունքներն եյին շրջանառության մեջ, իսկ հիմա, բանվոր դասակարգի հեղափոխական աշխարհայացքն ե վերջին կուրսը:

Թեև սոցիալ-քաղաքական ասպարեզում մարքսիզմը և լենինիզմը դուրս են վնդել նարոգնիկությունը, բայց գրական ասպարեզում, նա շարունակում ե ապրել:

Այժմ, յերբ ներկան անցյալի հետ միացնող բոլոր կամուրջները խորտակված են, պարագոքսի պես մի բան ե յերևում հաշտեցման այս փորձերը: Բայց անուրանալի յե սրտի և հոգու ասոցիացիան:

Ընդգծելով Վանի նշանակությունը մեր գրականության պատմության մեջ, վերականգնանացնելով անցած գնացած ժամանակների գրական դեմքերին, գուգահեռ անցկացնելով հիսնական թվականներից մինչև մեր օրերը, յես նպատակ չունեմ շոյել վանեցիների նեղ հայրենասիրական զգացումները: Հետադարձ այս ակնարկը պետք եր պատկերացնելու այն ընդհանուր ֆոնը, վորի վրա գծադրվում են ժամանակակից գրական դեմքերը:

Առաջին հերթին՝ ԾԵՐԱՆԻ ԹՈՐԳՈՄՅԱՆԸ:

Մ. ԹՈՐԳՈՄՅԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆ ԿՅԱՆԲԸ

(Ծանված 1897 թ.)

1.

Յերեսուն տարեկան ե այժմ: Տասնևութ տարեկան հասակում, լույս տեսավ նրա առաջին տպագրված յերկր:

Ծնվել է Վանում: Միջնակարգ կրթությունը ստացել է նույն քաղաքի Յերամյան դպրոցում: Ապա ավարտել է մանկավարժական քառամյա բարձրագույն կուրսերը: 1915 թվի մասսայական տեղահանությունից հետո, անցնում է Անդրկովկաս, մնալուն կերպով հաստատվելով Թիֆլիսում: Պրոֆեսիայով ուսուցիչ է, բայց ուսուցչական կարիերան նրան չի զբաղում: Մ. Թորգոմյանին հետաքրքրում է գրականությունը:

Դրելու ձիրքը նրա մեջ նկատվել է վաղ հասակից: Դեռ աշակերտական գրասեղանից նա ս չքի յ ընկնում գրելու ընդունակությամբ: Ուսանող ժամանակ, անձնատուր է լինում փիլիսոփայական պետիմիստական գրականության: Ա-

գահաբար կարդում Շոպենհաուերի, Հարդանի և Ոտտո Վեյնինգերի գրվածքները: Գրանց ազդեցություն տակ գրում է «Մահվան թերթեր» վերնագրով մի պատկեր, վոր տպված է «Գեղարվեստի» մեջ և արժանացել է գրադատների գովասանքին:

Հետո նա թողնում է փիլիսոփայությունը և իրեն հիմնում գեղարվեստական գրականություն:

Անդրանիկ պատմվածքը տպվեց 1917 թվին Բագվում հրատարակվող «Գործ» ամսագրում, «Լաչակա գլուխդ լինի թող» վերնագրով, վորը ընդհանուր ուշադրություն գրավեց:

Քննադատներն անխտիր նրան համարում էին շնորհալի արձակագիր:

Դ. Անանունը, հանձնեա Թորգոմյանի տեսնում եր ապագա թրքահայ մեծ գրողին: Այստեղ միջանկյալ նկատենք, վոր հեղինակը ճիշտ է, հետադայում տեղ գրավեց մեր գրականության մեջ՝ վոչ թե թրքահայերի, այլ «ուղեկիցների» շարքում:

Այնուհետև նույն ամսագրում տպվեցին հաջորդաբար՝ «Անքառավ ծաղիկներ», «Կիև մը» և «Քեռի» պատմվածքները:

Մեծ հաջողություն եր վոչ մի գրական անցյալ չունեցող մարդու համար, բազմել մի այնպիսի լուրջ գրական հասարակագիտական ամսագրի եջերում, յնչպիսին «Գործ»-ն եր:

Գրողի համբավը ապահովված եր այլևս Մ. Թորգոմյանի համար:

1918 թվին հրատարակեց «Հրազդան» գրական-գեղարվեստական ժողովածուն:

Այնուհետև Մ. Թորգոմյանին տեսնում ենք Հյուսիսային Կովկասում, վորտեղ նա զբաղվում է կուլտուր-կրթական աշխատանքներով: Վրաստանի խորհրդայնացումից հետո, վերադառնում է Թիֆլիս և աշխատում է վորպես ուսուցիչ, իսկ գրական ասպարեզում տիրում է յերկար լուսթյուն:

Թվում եր, թե Մ. Թորգոմյանը հեռացավ մեր գրական հորիզոնից վորպես մի ասուպ:

Թվում եր, թե հեղափոխության ալիքներն իրենց տակովն արին Մ. Թորգոմյանին:

Թվում եր, թե մեծ հոկտեմբերյան փոթորիկները և կռիվները շփոթեցրել են Մ. Թորգոմյանին, և նա իր գրական ուղին կորցրած կանգ է առել տուպիկի (փակուղու) առջև, յենթարկվել քարացման:

Բայց, ահա, անցյալ տարի լույս տեսավ նրա սպազորված և անտիպ վեպիկներից և պատմվածքներից կազմված առաջին ժողովածուն: Նա, վորին մեռած էին համարում, հարուսթյուն առավ «Սակավապես Ագնեսայի» պես:

Մոտիկ ապագայում լույս է տեսնելու նրա յերկերի ժողովածուի յերկրորդ հատորը:

Այժմ, Մ. Թորգոմյանը Վրաստանի Հայ Գրողների միության վարչության անդամ է: Ակտիվ մասնակցություն ունի Հայարտան գրական սեկցիային: Այդտեղ նա շփվում է ժամանակակից հասարակական և գրական հոսանքներին:

Դեռ Ծերուն Թորգոմյանը չի տվել գեղարվեստական խոշոր գործ և համայնապարփակ տիպ: Չնայած նրա գրական գործունեյության տասնամյա անցյալին՝ այն ու ամենայնիվ դեռ յերիտասարդ ուժ է Մ. Թորգոմյանը, այդպիսի համայնարժեք գործեր տալու համար:

Դժվար է նրա մասին մի վերջնական կարծիք կազմել: Բայց այնքան, վորքան տվել է նա մի քանի տարվա ընթացքում, բավական են լույս սփռելու այն ուղիների վրա, վորտեղից անցել է նա: Դա կոգնի մեզ ցույց տալու այն գլխավոր ետապները նրա գրական ուղևորության, և այն մեծ հնարավորությունները, վորոնց կարող է հասնել Մ. Թորգոմյանը մոտիկ ապագայում:

2.

Ա. Կարինյանը «Խորհրդային Հայաստան»-ում Արագու մասին գրելիս միանգամայն ճիշտ է նկատում, «մեր մեջ գրողներ կան, վորոնք չնայած այն հանգամանքին՝ վոր տասնյակ տարիներով գրիչ են շարժում, այնուամենայնիվ ուշա-

դրության չեն արժանանում քննադատների կողմից»:

Ծ. Թորգոմյանը նախանձելի գրող կարող ե համարվել այդ կողմից:

Հենց առաջին անգամից նա ընդհանուր ուշադրության արժանացավ:

Շատերն են արտահայտվել նրա մասին, անգամ ռսերեն թերթերը:

Վերջին անգամ արտահայտվելով Ծ. Թորգոմյանի մասին՝ մարքսիստ քննադատ Սուրբաթյանը գրում ե. «Ծ. Թորգոմյանը շնորհալի արձակագիր ե, խորհրդային գրող, մեծ ուղեկիցր: Վերջ գրիչը ուշադրության արժանի գրող ե դարձնում նրան»: («Մարտակոչ» № 128. 1926 թ.):

Սակայն գրողներն այս կամ այն գրողալիրով կայի մեջ դասավորելով հարցը չի սպառնում: Շատ անգամ պրոլետարական համարվող գրողները, իսկապես շատ հեռու յեն բանվորական արամադրություններ ե գաղափարախոսություն արտահայտելուց. հայտնի յե յերիտասարդ քննադատ Գ. Վանանդեցու կարծիքը Չարենցի մասին:

Ամենից առաջ ո՞վ ե ուղեկիցր:

Տրոցկուն ե պատկանում այս պատկերավոր արտահայտությունը: „Литература и революция“ գրքի մեջ գրում ե նա. «բուրժուական գեղարվեստի, վոր անց ե կենում յերգերի ե լը-

ռության մեջ ե նոր գեղարվեստի, վոր գեռչկա, ստեղծվում ե անցողակի գեղարվեստ՝ առավել կամ նվազ չափով որգանապես կապված հեղափոխության» (եջ 41—42): Ուղեկիցներին Տրոցկին համարում ե ռուսական գրականության «ատրյատ»:

Բորիս Պիլնյակը, Վ. Իվանովը, Նիկոլայ Տիխոնովը, Եսենին, Ա. Բլոկ, Վ. Բրյուսովը ուղեկիցների տաղանդավոր ներկայացուցիչներն են ռուսական գրականության մեջ:

Մեզ մոտ մի այլատարր բանակ են ներկայացնում ուղեկիցները. նրանց շարքերում կան ծերեր—Նարդուր, Դ. Դեմիրճյանը, կան ե յերիտասարդներ. Ալսելը. իսկ դրանց արանքում ընկած ե ուղեկիցների միջին սերունդը՝ Ծ. Թորգոմյան, Ս. Զորյան, Վ. Թոթովենց, Աբազի, Վեսպեր:

Մի ընդհանուր գիծ հատուկ ե մեր բոլոր ուղեկիցներին: Նրանք բոլորն ել իրենց ստեղծագործությունների նյութը վերցնում եյին բուրժուական ե մանր բուրժուական միջավայրերից, բայց հոկտեմբերից հետո, կամաց—կամաց, կայան առ կայան, նրանք հասնում են մեր որերին, կանգնում խորհրդային որինետացիայի վրա, ընդունում հեղափոխության նվաճումները: Պապու-

չիկները բանվոր դասակարգի ավանգարդում չեն կանգնած, այլ ուղեկցում են նրան:

Որգանական ավելի թույլ կապերով են կապված բանվորական և աշխատավորական լայն զանգվածների հետ, քան կոմմունիստ գրողները: Չունեն սեփական իդիոլոգիա: Այդ տեսակետից մի մի մոլորակներ են ուղեկիցները, վորոնք թափառում են հեղափոխական պրոլետարիատի շուրջը, նրա դասակարգային լույսով լուսավորում իրենց ուղին, իրենց որբիտը:

Յեփվելով պրոլետարական կաթսայում, ուղեկիցները դառնում են հարազատ արտահայտիչները պրոլետարական պայքարի և գաղափարախոսության: Աստիճանաբար վերանում ե անտագոնիզմը գրական շկոլաների միջև, ստեղծվում ե մի համատարած և համայնապարփակ գրականություն խորհրդային մասշտաբով:

Ինորոշ ե, վոր ուղեկից պոետ Վեսպերը, իր բանաստեղծությունների ժողովածուի ճակատին «Կայարաններ» դրոշմեց. դրանով նա ուզում եր ասել, վոր յեղեմիների, սոճիների և մայրենի յերգերի քնարերգու յերգիչը, կարող ե յերգել «Մայիսի մեկը» և «Ելեք տրոկայանը»: Ս. Խանոյանը՝ անցյալ տարի նրան նվիրած գրախոսականում, այն միտքն եր արտահայտում, վոր «Վեսպերը ուշացել ե բավական»:

Յեթե քաղաքական ասպարեզում խոշոր նշանակություն ունի ստափի հարցը, ապա գրականություն և գեղարվեստի ասպարեզում այդ հարցը կորցնում ե իր այժմեականությունը: Այստեղ մեզ պետք ե հետաքրքրե այն խնդիրը, թե գրողը կարողացել ե ըմբռնել մեր իրականությունը, ինչպես ե արտացոլում այդ իրականությունը նրա ստեղծագործության մեջ, և թե վորքան հարազատորեն ե արտահայտվում մեր խորհրդային աշխարհը նրա գրականության մեջ: Կարճ ասած՝ մի հարց պիտի տանք. «Ի՞նչ գործ ե շինում նա և վորտեղ ե գնում»:

Վորոնենք այդ հարցերի պատասխանը Ծ. Թորգոմյանի յերկերի մեջ:

III

ՀՈՍԱՆՔԻ ԴԵՄ

Քննադատական հիմնավոր անալիզի տեսակետից, հեղինակին պետք է մոտենալ միայն թե ժամանակագրական կարգով, այլ իդեոլոգիական:

Հարկավոր է ի մի հավաքել, մի հայտարարի բերել զրոյի զանազան ժամանակներում լույս տեսած աշխատությունները, վորոնք միևնույն աշխարհայացքն են արտահայտում:

Դրոյներ կան, վորոնք շարունակ միևնույն կախարդական շրջագծի մեջ են դառնում, չկարողանալով դուրս գալ այդ փակուղուց:

Ըստ Արսեն Տերտերյանի, Նար-Դոսը իր ամբողջ գրական գործունեության ընթացքում «չկարողացավ իր թաղի սահմաններից շատ հեռու գնալ, նրա Շահյաններն ու Բագենյանները նույն թաղի ինտելիգենտներն են իրենց կացության և մտածողության բովանդակությամբ» (Նար-Դոս «Մեր թաղը», գրախոսական Ա. Տերտերյանի, էջ 5):

Մինչդեռ Ծ. Թորգոմյանը հարաճուն շարժման յենթակա, կենդանի և հառաջագիմող մի զրոյ է:

Բազմաթիվ տիպեր է տվել, սոցիալական ամեն խավերից մարդիկ են ներկայացված նրա գրվածքներում, վաճառական, բանվոր, գործարանատեր, զինվորական, գյուղացի, ուսուցիչ, կոմյերիտ, վորոնք բոլորն էլ «խորհրդային պրիզմայից» են դիտվել:

Հասարակական խոշոր նշանակություն ունեցող պրոբլեմներ է արծարծում նա իր պատմվածքներում: Նրա բազմաճյուղ գրականության շենքի հիմքում պատերազմ և պատերազմի հետ հարակից խնդիրներ են շոշափված:

Յեվրոպական գրականության մեջ համաշխարհային պատերազմի տարիներին և նրանից հետո, առաջյեկավ մի հսկայական գրականություն, վոր պատերազմի ու հեղափոխություն անցքերով և պրոբլեմներով է լեցուն:

Անատոլ Ֆրանսը, Ռոմեն Ռոլանը և Հենրի Բարբյուսը Ֆրանսիայում. Կլեմանը, Ֆ. Յունգը, Գ. Բրանդենբուրգը և Րեյզերը Գերմանիայում ու Զեյլ Լոնդոնը Ամերիկայում:

Սրանք բոլորն էլ ձգտել են տալ գեղարվեստական պատմությունը վերջին տարիների:

Մեր մեջ էլ յերևան յեկան զրոյներ, վորոնք փորձում են տալ պատասխան այդ հարցերին իրենց ստեղծագործություններին մեջ:

Ս. Զորյանի «Պատերազմը», Դ. Դեմիրճյանի

«Պատերազմի դաշտում» և Յե. Չարենցի «Յերկիր Նայիրի»-ն, մի-մի գեղարվեստական դոկումենտներ են մեր վերապրած ժամանակների:

Սակայն դրանցից առաջ Ծ. Թորգոմյանն արտահայտվեց, ցույց տալով իր վերաբերմունքը դեպի պատերազմը:

Համաշխարհային պատերազմը միանգամայն տարբեր խնդիրներ և պրոբլեմներ ստեղծեց մեզ, հայերիս համար: 1914 թիվը նորից հրապարակ դրեց հինավուրց Ռուսաստանի հարցը, այն Ռուսաստանի, վորին ավանդորեն Քեռի եյինք անվանում:

Հորիզոնի վրա, սահմանում, նորից գծագրվում է կապուտաչվի, շիկահեր դյապյայի հեքյաթային պատկերը: Ռուս-հայկական փոխհարաբերությունները մեր պատմության ամենաբարդ և ամենակնճոռոտ հարցերից են յեղել: Այդ խնդրի լուծմանն և նվիրված Ծ. Թորգոմյանի «Քեռին» պատմվածքը («Գործ» ամսագիր № 11—12):

Ենտուզիազմի և վոգեկորության տարիներ եյին հայկական նացիոնալիզմի համար: Լեգենդական գույներով եյին պատկերացնում Քեռու սխրագործությունները և հզորությունը: Արևելյան պատերազմից հետո Ռուսաստանի հմայքը գնալով բարձրացավ և անցնելով տաճկահայերի «պրիմիտիվ մեոնոպոլիսի» սահմաններից», գերբնական,

ավելի շուտ ֆետիշական կերպարանք ընդունեց: Ինչ վոր մեսիանիզմի բանդագուշանքներ և ուտոպիաներ եյին տածում դեպի «քեռին»: Խորհրդավոր գաղտնիքներ եյին կապում մեսիայի գալստյան հետ: Այդ մեսիայի առաքելությունը կայանում էր նրանում, վոր քեռին հայերից թագավոր պիտի նստացներ Արծրունիների թափուր գահի վրա...

Տիպիկ է այն խուսակցությունը, վոր տեղի յե ունենում գրվածքի հերոսներին՝ Սիրվարդի և Լուսիկ տատիկի միջև:

— «Մամա ջան, Քեռին ի՞նչ հավատի յե:

— Մեզ նման քրիստոնյա յե, անուշ, մեզ պես խաչապաշտ:

— Քեռին յեթե վա հայերս թագավոր պիտի ունենանք:

— Ինչպե՞ս չե, ջանս, անշուշտ պիտի ունենանք:

— Ո՞վ պիտի լինի արդյոք մեր թագավորը, մամա ջան:

— Ով վոր շատ խելացի յե»:

Ի՞նչ են ասում Սիրվարդի և տատիկի ես պարզամիտ խոսքերը. նորագույն ֆորմուլայի վերաձևում, դա նշանակում է, վոր ամբողջ ժողովրդին ազգային գերիշխանության և պետականության գաղափարներով եյին անուցանում: Այստեղ արտացոլում է վոչ թե Վանի ժողովրդի, այլ ու-

սահայերի տիրապետող դասակարգերի իղիղողիսն:

Տնտեսապես և տեխնիկապես հետամնաց մի յերկրում, ուր ազգաբնակչության բացարձակ մեծամասնութիւնը աղքատ և միջին գյուղացիութիւնն էր, իսկ քաղաքներում վոսկերիչներ, փորագորիչներ և մանր արհեստավորութիւն, «Ծեթ ծախող Ակոններ» ու «Ծուռ Վոսկոններ», վորոնք չեյին կարող քաղաքական մի այդպիսի խոշոր խնդիր դնել և վճռել:

Նրանք զլուխ չունեյին դրա համար: Դա չեր բղխում նրանց տնտեսական կառուցվածքից: Որեկտիվ պայմանների չգոյութիւնը, ֆիկցիա յեն դարձնում այդ խոսքերը Լուսիկի բերանում:

Համարյա նատուրալ տնտեսութիւն շրջանում ապրող թրքահայ ժողովուրդը, վոր, Ս. Խանոյանի սրամիտ խոսքերով, «թեյը վորպես ճար էր գործածում», արտուրդ է թվում իր հեգեմոնիայի գաղափարը: Տվյալ շրջանի սոցիալական խավերը շահագրգռված չեյին այդ գաղափարներով: Այդ մարդկանց հետաքրքրում էր միայն խաղաղ կյանք, վոր մերթ ընդ մերթ խզվում էր իմպերիալիստների խնորհներով և ուսւթքական պատերազմներով:

Յերկրի բնիկները շատ ավելի ուսուցիտ եյին: Յեթե ուսանայ հասարակական միտքը Գամառ-Քաթիպայից սկսած մինչև Գ. Արծրունին և Ա. Ահա-

րոնյանը, շարունակ պտույտ էր գալիս այդ հարցի շուրջը, ապա տաճկահայ ժողովրդի համար խորթ և ոտար եյին քաղաքական այդ ֆանտաստիկ ծրագիրները:

Ռուսահայ յերիտասարդ բուրժուազիան ճանապարհ էր վորոնում, ուզում էր ընդարձակել իր շուկաները, «ծովից ծով» հասցնել և ահա մեր գրողներն սկսում են արձագանք տալ, ցոլացնել իրենց գրվածքներում տիրող դասակարգի տենդենցները: Տասնյակ տարիների համառ աշխատանքից հետո, նրանց հաջողվում է բեկում առաջ բերել տաճկահայերի շրջանում, և յենթարկել «պայմանական ստի»:

Ռուսական «հզորութիւնը» վերագրում եյին այնպիսի առաքինութիւններ և բարեմասնութիւններ, վորոնք տրամագծորեն հակառակ եյին իմպերիալիստական մոլուցքով բռնված ցարական իշխանութիւն: Դասակարգային մոտիվներով չեյին բացատրում, այլ «բարի», «առաքինի», «քրիստոնյա» մորալով եյին սվաղում ուսական և հայկական իմպերիալիզմը:

Ռուսական «հզորութիւնը» չեր թողնում ըմբռնել իրերի փոխհարաբերութիւնը, ուստի հայկական բարեկամութիւն հիմքը և Քեռու ջենտլմենութիւնը:

Անասելի հմայք և պաշտամունք ուներ «Քե-

ռին»։ Ծ. Թորգոմյանը փշրում է այդ կուլտը Սիրվարդի բերանով։ Յերկար չի տևում «Քեռու» մեղրամիսը։

«Ինչպես վոր Քեռին հանկարծակի յեկած եր Վան, մի որ ել կայծակի արագությամբ Վանից խույս տվեց։ Այն ժամանակ, յերբ ամայանում էր դատարկվում է Վանը, ներս է ընկնում ոռու սպան, այն սպան, վոր կողակների գլուխն անցած հաղթականորեն արշավում եր փողոցով։ Բռնում է Սիրվարդի փափկունակ թևից. սկսվում է ահռելի մենամարտ։ Տղամարդու գազազած ուժը հաղթում է վերջապես կանացի տկար զորության...

«Վայ, մամա, յի իր տես, Քեռին յեկել է ու ինչ է անում մեզ. մամա, մամա, ես ե՞ք սպասած և յերազած Քեռին։ Վոտքը կոտրեր թող չըգար»... («Գործ», էջ 48)։

Այստեղ վերջանում է պատկերը։

Վոչ մի բարոյախոսություն և ճառախոսություն հեղինակի կողմից ժողովրդի և առաջին ինչ ասված է։

Ռուսական «հղորությունը» և նրա անասելի հմայքը փշրված է այստեղ։ Դեռևս են ժամանակ՝ յերբ մասսաների մեջ ուժեղ եր «Քեռու» պաշտամունքը, Ծ. Թորգոմյանը առաջինն ըմբռնեց ոռուսական իմպերիալիզմի բացասական դերը, մերկացրեց նրան։ Պոկեց Քեռու վրայից թզենու տե-

րեը, ցույց տվեց նրա դարձելի պատկերը և նրա առասպելական հղորությունն անանկությունը։

2.

Գաղթը և նահանջը պատերազմի անխուսափելի հետևանքներն են։ Ամեն անգամ, յերբ տեղի յե ունեցել ոռու-թրքական պատերազմը՝ մի համատարած գաղթականական շարժում ծայր է տվել Թրքաց-Հայաստանում։

Մեր պոետներից և արձակագիրներից շատերն են արձագանք տվել, իրենց ստեղծագործություններինյով զարձրել այդ արյունոտ եղբերը, պատկերացրել մոռյալ և դաժան տեսարաններ։ Վրեժը, ազգային ատելությունն են յեղել տիրապետող մոտիվը այդ գրականություն։

Նույնիսկ մեզանում մի ամբողջ գրական շկուլաստեղծվեց, վորին ահարոնյանիզմ կարելի յե անվանել։

Սակայն 1914 թվին տեղի ունեցած անորինակ ջարդերը և մասսայական տեղահանությունը թրքահայ ժողովրդի՝ գերազանցում են մինչ այդ յեղած բոլոր արյունոտ եղբերը. նրանց առջև նսեմանում են 90-ական թվականները։

Ազգային թշնամությունն իր գենիթին եր հասնում։ Սակայն, ի պատիվ Ծ. Թորգոմյանի, պիտի ասել, վոր նա չտարվեց այդ հոգեբանությամբ,

չգնաց հոսան ի հետ, չվարակվեց վրեժի և հատուցման զգացումներով:

Այժմ, Հոկտեմբերյան Հեղափոխութեան տառնամյակին, յերբ միջազգային գաղ սփարները միև ու արյուն են դարձել, ամեն մի մարդու համար շատ տարրական բան է թվում սա. բայց մի տառնամյակ առաջ, յերբ մեր յերկիրը ազգային կռիվների մի թեժ կաթսա յեր ներկայացնում, յերբ միջնորդոր նացիոնալիզմի թուլնով եր բռնված, յերբ ծխացող ավերակներն եյին ամեն տեղ, հրդեհված քաղաքներ ու գյուղեր, դժվար, շատ դժվար եր աղատագրվել այդ հաշիշից:

Շատ քչերն եյին կարողանում դուրս գալ թունավորված միջնորդութից:

Այդ քչերիցն է և Ծ. Թորգոմյանը:

Նրա «Սալլ (սլան Ոնանը)» մի փոքրիկ պատմվածք է գաղթականական կյանքից:

Ոնանը իր յեզների և սայլի հետ ձուլված ապրում է խաղաղ: Մի որ լսում է, վոր գաղթականները թափվել են մոտակա քաղաք, անողնական և լքված վիճակում: Ոնանը վորոշում է ոգնութեան գալ իր խեղճ յեղբայրներին և սայլի քիթն ուղղում է քաղաք: Նրան վիճակվում է մեռած գաղթականների դիակները սայլով փոխադրել գերեզմանատուն: Այդ ծանր աշխատանքը անխոնջ կատարում է նա: Բայց մի անգամ իրիկնասպա-

հին, գերեզմանատան ճանապարհին, հանկարծ իր կռնակին զգում է դիակների խլրտում, զգում, վոր դեռ չմեռած մարդկանց տանում է թաղելու: Այս սարսափելի միտքը շանթահար է անում նրան և նա սայլը թողնելով, գլուխը բռնած, վազում է խավարի մեջ, անհայտ ուղղութեամբ...

Հեղինակը քաղաքականութեամբ չի զբաղվում այստեղ: Նա ընթերցողի ուշադրութեանը կենտրոնացնում է վոչ թե արտաքին, այլ ներքին թշնամու վրա: Յեթե «Քեռին» գրվածքում նա մերկացրեց ցարական վիթխարի ուժի անանկութեանը, ապա ներկա գեպքում մեր ազգային ջոշերի քաղաքականութեանն է մերկացված:

Այդտեղ է ուղղված հարվածը:

Այն մարդիկ, վորոնք հայոց թագավորութեանը վերականգնելու մասին եյին յերազում, վարչական պոստերը և պորտֆեյլները բաժանում ծովից-ծով Հայաստանի, անկարող գտնվեցին սակայն, այդ ֆանտաստիկ յերազների զոհ գնացող ժողովրդի մեռելների թաղման գործն իսկ կադմակերպելու:

Ծերուն Թորգոմյանը մի փոքր բարձրացնում է վարագույրը այն տխուր պատմութեան՝ վոր մեղանում «գաղթականական» ընդհանուր անունով է հայտնի:

Վերջի վերջո Յեղբայրական Ոգնութեան և

Ազգային խորհրդի ֆոնդերը չեյին, վոր ոգնեցին «Մայր աթոռի» պատերի տակ մեռնող ժողովրդին: Պետք յեղավ սայլապան Ոհաններին իրենց յեղներով ոգնության հասնելու իրենց տառապող յեղբայրներին:

Ոհանը բարի, զգայուն, սրտացավ գյուղացու տիպ է, հումանիստական մեծ բնազդով ոժտված: Քաղցրության և մտերմության շնչով է տոգորված այս պատմվածքը:

Ոհանը սիրում է իր գաղթական յեղբայրներին, խառնում է իր հոգին նրանց կյանքին և ցավերին...

«Լաչակս գլխիդ լինի թող» մի պատկեր է դարձյալ գաղթականական շրջանից առնված:

«Փախստականների խուռն բազմությունը հողմակոծ տերևների պես հեռապառ ու ցանուցիր, շտապում եր վորչափ կարելի յե շուտ ազատվել այդ ստվերախիտ, ահալի ձորից: Նրանց հըրկիղված, խոշտանգված դեմքերը, փոշեպատ, գրգռված մազերը, կիսամերկ, վոսկրացած մարմինները ցույց եյին տալիս, վոր նրանք հեռավոր վայրերից են գալիս»... (Ծ. Թորգոմյան, «Յերկերի ժողովածու», եջ 23):

Ընդհատում եմ ցիտումը:

Ինչպիսի շնչով սկսում է պատկերը, նույն շնչով ել գնում է մինչև վերջը: Պատկերները

մռայլ են, գույները խտացած, վոճը ծանր ու դանդաղ, միանգամայն համապատասխան ընտրած թեմային:

— Թող մեր տուն քանդողը կանգուն չմնա. ինչո՞ւ, ի՞նչ մեղքի համար ես որին գցեցին մեզ. աշխատանքով ու քրտինքով ապրող ունչպար մարդ, եսոր մալ տավարը թողած, բնավեր հավքի պես կքոչենք առանց հաշիվ տալու... (ibid, եջ 24). Սոսում է գյուղացի Հարութը: Դառն հիասթափության և գանգատի ճիչն է թռչում նրա բերանից: Քննադատական վերաբերմունք է ցույց տալիս գյուղացին դեպի ժամանակի պատմական անցքերը և իր բողոքն արտահայտում:

Ծերուն Թորգոմյանը միայն խարազանելով չի բավականացել: Նա ցույց է տալիս այն ուղին, վորով տարբեր ազգության պատկանող մարդիկ կարող են ապրել հաշտ ու խաղաղ: «Հարևաններ» գրվածքով ազգերի համերաշխության ջատագովն է հանդիսանում նա: Վոչ թե «Քեռի»-ներն և իմպերիալիստներն են, վոր ազգությունների բախտը պիտի տնորինեն, այլ փոխադարձ հասկացողությունը, բարեկամությունը և աշխատակցությունը:

Սյն ինչ վոր չկարողացան վճռել Վերսայն ու Սևեռը, լուծում են Հասոն ու Սերոբը — աշխատավոր գյուղացիներ, խորհրդային դաստիարակություն ստացող մարդիկ:

Ազգային Պորհրդի ֆոնդերը չեյին, վոր ոգնեցին «Մայր աթոռի» պատերի տակ մեռնող ժողովրդին: Պետք յեղավ սայլապան Ոհաններին իրենց յեզներով ոգնության հասնելու իրենց տառապող յեղբայրներին:

Ոհանը բարի, զգայուն, սրտացալ գյուղացու տիպ է, հումանիստական մեծ բնազդով ոժտված: Քաղցրության և մտերմության շնչով է տոգորված այս պատմվածքը:

Ոհանը սիրում է իր գաղթական յեղբայրներին, խառնում է իր հոգին նրանց կյանքին և ցավերին...

«Լաչակս գլխիդ լինի թող» մի պատկեր է դարձյալ գաղթականական շրջանից առնված:

«Փախստականների խուռն բազմությունը հողմակոծ տերեւների պես հեասալառ ու ցանուցիր, շտապում եր վորչափ կարելի յէ շուտ ազատվել այդ ստվերախիտ, ահալի ձորից: Նրանց հըրկիզված, խոշտանգված դեմքերը, փոշեպատ, գըզ-գըզված մազերը, կիսամերկ, վոսկրացած մարմինները ցույց եյին տալիս, վոր նրանք հեռավոր վայրերից են գալիս»... (Ծ. Թորգոմյան, «Յերկերի ժողովածու», էջ 23):

Ընդհատում եմ ցիտումը:

Ինչպիսի շնչով սկսում է պատկերը, նույն շնչով էլ գնում է մինչև վերջը: Պատկերները

մռայլ են, գույները խտացած, վոճը ծանր ու դանդաղ, միանգամայն համապատասխան ընտրած թեմային:

— Թող մեր տուն քանդողը կանգուն չմնա. ինչո՞ւ, ի՞նչ մեղքի համար ես որին գցեցին մեզ. աշխատանքով ու քրտինքով ապրող ունչալար մարդ, եսոր մալ տավարը թողած, բնավեր հավքի պես կքոչենք առանց հաշիվ տալու... (ibid, էջ 24). Սոսու՞մ է գյուղացի Հարութը: Դառն հիասթափության և գանգառի ճիչն է թռչում նրա բերանից: Քննադատական վերաբերմունք է ցույց տալիս գյուղացին դեպի ժամանակի պատմական անցքերը և իր բողոքն արտահայտում:

Ծերուն Թորգոմյանը միայն խարազանելով չի բավականացել: Նա ցույց է տալիս այն ուղին, վորով տարբեր ազգության պատկանող մարդիկ կարող են ապրել հաշտ ու խաղաղ: «Հարևաններ» գրվածքով ազգերի համերաշխության ջատագովն է հանդիսանում նա: Վոչ թե «Քեռի»-ներն և իմպերիալիստներն են, վոր ազգությունների բախտը պիտի տնորինեն, այլ փոխադարձ հասկացողությունը, բարեկամությունը և աշխատակցությունը:

Այն ինչ վոր չկարողացան վճռել Վերսայլն ու Սևեռը, լուծում են Հասոն ու Սերոբը—աշխատավոր գյուղացիներ, խորհրդային դաստիարակություն ստացող մարդիկ:

— «Անուշ արա, յուզաշ, բեղամադ մի անի. գիտե՞ս վորքան լավ ե, յերբ մարդը մարդու, ռանչալարը ռանչալարի քոմակ ե անում, յերբ հայի ե թուրքի մեջ խտրություն չկա. թե չե, իրար տունը քանդելով մարդ չենք դառնա»... ասում ե Սերբը (տես, «Հարեաններ» պատմվածքը):

— «Մեր մեջ խտրություն գցողը մեր են առաջին դուշմանն ա: Մեզ հարկավոր ա բարի հարեանություն, իրար քոմակ պիտի անենք, վոր շունչ առնենք, ապրենք»... դամ ե պահում Հասոն:

Փոխադարձ անկեղծ բարեկամություն ե վրաստանություն. ահա տիրապետող մոտիվը «Հարեվաններ»-ի:

Ընթերցողը հեշտությամբ կնկատի, վոր Ծ. Թորգոմյանը «Բեռին», «Սայլապան Ոհանը» ե «Հարեաններ» գրվածքներում ցույց ե տալիս ժխտական վերաբերմունք դեպի բուրժուական իդիոլոգիան, նա չի գնում հին, փոշոտված ե կոխոտված ուղիներով: Հեղինակը ցույց ե տալիս նոր ճանապարհ:

Հինգ թեանի հզոր աստղն ե լուսավորում այդ ուղին: Ազգերի համերաշխություն, աշխատակցություն, փոխադարձ ոգնություն:

Դա յե միակ ուղին...

IV

ԿԻՆ ԶԵՎ ՍԵՐԸ Ծ. ԹՈՐԳՈՄՅԱՆԻ ՅԵՐԿԵՐՈՒՄ

1.

Յեթե սոցիալ-քաղաքական խնդիրներում ե աշխարհայեցողության մեջ, Ծ. Թորգոմյանը պահեց իր լոյալությունը, չգնաց հոսանքի հետ, ընդհակառակը, կենսահայեցողության զավառում յերևան ե գալիս վորպես մանր-բուրժուական մտայնության ե ապրումների տիպական արտահայտիչը:

Այսպիսի գրվածքներից են «Առաջին ձյուն», «Անթառամ ծաղիկներ» ե «Կին մը»: Վերջին յերկուսը տպված են Բագվի «Գործ» ամսագրում:

«Անթառամ ծաղիկները» Ծ. Թորգոմյանի ամենախոշոր վեպն ե, վոր լույս ե տեսել մինչև հիմա. իսկ «Կին մը» ե «Առաջին ձյունը» փոքրիկ նորավեպեր են:

«Կին մը» պատմվածքում հեղինակը մի առանձին բավականությամբ ե նկարագրում կոկետուհի Ուրային. նրա «սպիտակ ձեռները», «գեղաշեն մարմինը» հուզում են նրան .. Առանձին ուժ ե թափ ես զգում այնտեղ, ուր Ծ. Թորգոմյանը «հո-

լանի լանջեր», «վողորկ մարմիններ» ե պատկերացնում: Նրա գրիչը թռչում ե, յերբ բաց ե անում ձեր առջև բուրժուական կյանքից տեսարաններ.

— «Դիցուհու մը պես կքալեր ան, ու մեր քովեն անցնող ամենահասարակ ու կեղտոտ մարդիկ (ընդգծումս իմա ե, Մ. Բ.) անգամ պետք կգգային պահ մը կանգ առնել, նայել նրա յետեւից»... հոխորտում ե նա:

Ձի լինի իմանալ, թե եդ ինչ «կեղտոտ» ու «հասարակ» մարդկանց մասին ե խոսքը:

Ամենաշաբլոն ե վուլգար խոսակցությունն ե տարվում Ուիայի ե իր սիմպատիայի միջև.

— «Այսպես ուրեմն, դուք ամուրի յեք. այդ լավ ե. խելացի յե չամուսնանալ ե ազատ մնալ ամեն կապերից, ազատ ինչպես յերկնքի թռչուն... Ամուսնացար թե չե, կնշանակե վոտքդ թակարդի մեջ դրի՛ր, յեղար մեկի քմահաճույքին գերի, իսկ յեթե դժբախտություն ունեցար գավալներ ունենալու, ո՛հ, աստված իմ»...

Ահա ձեզ թեթեալարո մի կնոջ տիպ:

Իսկ ի՞նչ հոգեվիճակ ե սպրում իր սիմպատիան.

— Զգացումս ե միայն գերիշխողը. խանդոտ ու մրդկաշունչ զգացումը, վոր հրաբուխի մը պես կը ժայթքե ե տաք լավայով մը կը վարարե եյությունդ...

Յերկուսն ել իրար արժեն:

Յերկուսն ել նույն ճաշակն ունեն:

Վայելքից հետո լսեցեք պարոն կավալերի հոխորտանքը.

«Յեղնիկ վորսացող կտրիճ վորսկանին հպարտությունն ունեյի յես»...

Մի առ ժամանակ նրանց հանդիպումներն ուշանում են ու մեր Սանին աղաղակում ե կրքից վառված.

«Յես կը նմանեյի անապատին մեջ մոլորված մենավոր ե սաստկորեն ծարաված ճամբորդի մը, վոր ման կուգա պուտ մը ջուր գտնելու ե ինքզինքը կուտե իր անավոր պապակը հագեցնելու համար»...

Արցիբաշեյան ե Սոլոգուբյան երոտիզմն ե բուրում ամբողջ գրվածքից: Շվայտ ե ցոփ կյանք ե պատկերացված այստեղ:

Պատերազմի տարիներին՝ բոլոր յերիտասարդ ե կենսունակ տարրերը ճակատն եյին ուղարկված, իսկ թիկունքում, խոշոր քաղաքներում, մնացել եյին բուրժուական տարրեր, վորոնք հղիացած պատերազմի յեկամուսներից՝ լողում եյին անառակության մեջ:

Բուրժուազիան ավարտելով իր պատմական առաքելությունը, ընկնում ե դեկատանսի մեջ: Ախ-

տավարակ և ախտաբորբոք հաճույքների մեջ և վորոնում իր բավականությունը:

Կինը և կնոջ վայելքն ե իմաստավորում նրա դատարկ կյանքը:

2.

Սակայն, Ծ. Թորգոմյանը շուտով հիասթափվում ե զգայականության աշխարհից: Կրքեր և սեռային եքստազ նկարագրելու ընդունակություն ցույց տվողը՝ ավելի վարպետ ե հանդիսանում ռոմանտիկ սիրո իդիլիան հյուսելու ընթացքին:

«Անբառամ ծաղիկները», անթառամ, հավերժական սիրո մի վիպերգ ե, արձակ մի հիմն նվիրված յերազային սիրո:

Վաճառական Մարգարյանը իր դիրքի և հարստության շնորհիվ՝ կնության ե առնում Աստղիկին. պարզ, գեղանի և առանց սեթևեթի մի աղջիկ: Բայց վերջինիս սիրտը ձգվում ե դեպի Գուրգենը, իր մանկության և պատանեկության քաղցր օրերի ընկերը: «Գուրգենի մտապատկերը վերջնձյուղում եյին համառորեն իր տխրության և մենության ժամերին, մխում չմարած կայծերի պես և իր աչքերը լեցնում հորդ արցունքներով: Կրծքին եր սեղմում խանդաղատանքով նրա նվիրած ծաղկեփունջը, վոր յերկար տարիների ըն-

թացքին, տակավին թարմ, անուշահոտ և անթառամ կմնար նրա համար»:

... Մետաքսյա վարագույրների յետև և այդ ծերացած ու շահասեր վաճառականի գրկին՝ փակ պահած եր իր հոգու ամենեն գեղեցիկ մասը, պահած եր անմերձենալի, թանկագին մի մասունքի պես նվիրական, պահած եր մի ուր բանալու համար, ճիշտ այն ծաղիկների պես, վորոնք գիշեր ժամանակ իրենց փակած թերթիկներն են բանում առավոտյա լույսի և ցողի առջև»:

Յերիտասարդ կինը հասնում ե իր սիրածին. Բայց յերկար չի տևում նրանց հրձվանքի մեղրամիսը: Պատերազմը ֆրոնտն ե նետում Գուրգենին: Ապա, տարիներ հետո մենք տեսնում ենք Գուրգենին ինվալիտ դարձած:

«Պառկած ե նա մահճակալին վրա. Աստղիկը նստած ե կողքին: Մերթ ընդ մերթ նայում ե նա դեղնած ու հյուժված դեմքին, շրթունքների մեղմ սրսիվներին, ունկնդրում նրա շնչառության ծանր ձայնին...

«Այդ պահին Աստղիկի հոգու մեջ տեղի յե ունենում ծանր, վճռական մի պայքար: Հանկարծ յերկու կաթիլ արցունք փայլեցին արտևանունքների վրա: Նա կոացավ կամաց և համբուրեց Գուրգենի անթարթ շրթունքները: Գուրգենն աչքերը բացավ, շրթունքների վրա շողաց փայլուն

մի ժպիտ, և վոչ միայն շրթունքները, այլ իր դեմքի բոլոր գծերը, իր բովանդակ եյությունը շողաց ու լեցվեց այդ ժպիտով...

Գեղեցկուծիւն, բանաստեղծուծիւն և ցընորք կա Օ. Թորգոմյանի այս գրվածքում: Ասողիկի հոգին չիքն ե բանաստեղծական յերազանքներով:

Բայց մի տեսակ միտում կա հեղինակի կողմից գեղեցկագույն մի ֆինալով փակելու վեպը:

Հանճարեղ քննադատ Իպոլիտ Տենը պիտի ասեր նման գեպքերում. «Ասողիկը հիանալի կին դարձավ, բայց փչացրեց հիանալի մի վեպ»:

Գրվածքն ավելի արժեքավոր են դարձնում պատերազմի, ժողովրդական պոռթկումների և անցքերի նկարագրութիւնները:

Դուք ականատես եք լինում, թե ինչպես խանութների հսկայական ապակիները փշրվում են շրխկալեն նետովոյ քարերից և բռունցքներից, դուք տեսնում եք ծովացոյ կանանց և թոկից փախած պատանիների խուժումը, փուռերի առջև հերթի կանգնած անվերջանալի «պոչերը», խանութների թալանումը, դարակների և սեղանների ջարդ ու փշուր լինելը:

Վեպը լի յե նման շարժումներով և տեսարաններով:

«Անթառամ ծաղիկները» Օ. Թորգոմյանի սկզբնական գործերից ե և վերպես այդպիսին, կրում ե իր վրա մի սկսնակի հատուկ թերութիւններ. շատ ե ձգձգված, տիպերը ամբողջացած չեն:

Բոլորովին տարբեր բնույթ կունենար այդ գրվածքը, յեթե վերամշակութիւն յենթարկվեր հիմա, մեջը դնելով նոր շունչ և բովանդակութիւն, Վորովհետեւ զարգանալու սողմեր կան մեջը:

Մենք սպասում ենք, վոր Օ. Թորգոմյանը մոտիկ ապագային սինթեզի յենթարկելով իր պատերազմի տարիներին հրատարակած յերկերը, տա մեզ մի համայնապարփակ գեղարվեստական գործ, վոր կլինեն մի կենդանի և արժեքավոր դոկումենտ՝ մինչ հոկտեմբերյան եպոխայի:

Օ. Թորգոմյանը մեր վերլուծած գրվածքներում՝ թրքահայ ե ըստ ձևի ե ճաշակի: Յերկերը տաճկահայ բարբառով են գրված, բայց արևելահայ լեզուն արդեն թափանցել ե սկսում նրա գրականութիւն մեջ, թրքահայ կլասիկ լեզուն ավելի յե մեղմանում և պարզվում Օ. Թորգոմյանի գրչի տակ:

Այն ժամանակ թրքահայ յերիտասարդ գրողների շրջանում մի միտում կար—Անդրկովկասում զարգացնել քրահայկական մի առանձին գրականութիւն:

Վեսպերը Միսակ Մեծարենցի մեղմալար տավիղն եր հնչեցնում:

Գ. Մահարին «Անտալուզյան գիշերներն» եր սկսել յերգել:

Լեռ Կամսարն, ուզում եր ժառանգորդը լինել Հ. Պարոնյանի:

Իսկ Ծ. Թորգոմյանն, ուզում եր անպատճառ գրավել իր հաստատուն տեղը պրոգայի ասպարեզում:

Մի տեսակ եկզոսիկ գրականություն եր դա, վոր ապրեց մինչև Հայաստանի խորհրդայնացումը:

Հեղափոխության կիզիչ արևի ճառագայթները տակ խամրեց և այդ գրականությունն ել:

ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆԲԸ ԴԵՊԻ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո մի նոր դարազլուխ և սկսում մեր գրականություն պատմություն մեջ: Դա կազմում և ջրաբաժան մի գիծ, վոր դատում և հին և նոր գրականությունը:

Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը հրապարակ և հանում բանվոր դասակարգին և աշխատավորական լայն զանգվածներին: Նրանք նոր խնդիրներ և պահանջներ են առաջադրում գրողներին և պատասխան պահանջում:

Նոր հասարակությանն այլևս չի բավարարում այն ավանդական գրականությունը, ուր միայն բուրժուազիայի պատկերն եր ցուանում, հարձի պես ծառայելով նրա կարիքներին և բմահաճույքներին:

«Մարդը չե շաբաթվա համար, այլ շաբաթն և մարդու համար». ասում և Վորոնսկին. յեթե հեղափոխությունը ծառայում և միլիոնավոր մարդկանց շահերին, նույն ծառայական դերը պիտի կատարի նաև գրականությունը: Բեկում և կա-

տարվում գրողներին շրջանում: Նրանք փորձում են ցուցադրել նորը, արտահայտիչ լինել դասակարգային կռիվին, ինչպես Սուրխաթյանն է ասում «դասակարգային պայքարի պրիզմայից դիտել մեր իրականությունը»:

Այս կամ այն հարցի առթիվ ցույց պիտի տալ շեշտված վերաբերմունք. աջ կամ ձախ պիտի գնալ: Այո կամ վոչ պիտի ասել: Թեք կամ դեմ պիտի լինել: Չկա միջին ճանապարհ: Չկա նախկին ֆիեկմատիկ վերաբերմունքը:

«Գրականությունը մոտենում է քաղաքականության» գրում է ռուս ժամանակակից քննադատ Ս. Կոզանը «Литература этих лет» գրքի մեջ:

Ինչպես քաղաքական ասպարեզում, նույն է գեղարվեստի մեջ, առաջին պլանի վրա յե քաշվում այն հարցը, թե տվյալ գրողը ի՞նչ դիրք է բռնում գեպի հեղափոխությունը: Ի՞նչ մոտեցում ունի դեպի անցյալը և գեպի ներկան: Արդյոք կարողացել է թափանցել մեք խորհրդային իրականության խորքը, կարողանում և նկատել այն հակասությունները, վորոնք գեռ ևս շեշտվում են նեպամանական այս անցողիկ շրջանում:

Ս. Զորյանը, Դ. Դեմիրճյանը, Վ. Թոթովենցը ավելի շուտ վորոշեցին իրենց դիրքը: Նրանք իսկույն անցան Ռուբրիկոնը:

Մի քանի տարվա լուսթյունից հետո, ուժեղ թափով խոսում է նաև Ծ. Թորգոմյանը:

Նրա ուշանալը հասկանալի յեր:

Հեղափոխությունից առաջ գաղութահայ կենդրոններն եյին, վոր դեկավարում, տոն եյին տալիս մեր գրականության, Թիֆլիս, Մոսկվա, Պոլիս:

Խորհրդայնացումից հետո, դերերը միանգամայն փոխվում են: Հայաստանի մայրաքաղաք— Յերևանը դառնում է աննախընթաց կուլտուրական մի կենտրոն: Գրականությունը, թատրոնը, յերաժշտությունը և գեղարվեստի մյուս ճյուղերը փայլուն նվաճումներ են անում այնտեղ:

Մեր ուղեկիցներն ապրելով մի այդպիսի առույգ է բուռն հոսանքի շրջանում, ազդվում են դրանից և ավելի շուտ դառնում նրա հավատարիմ կողմնակիցները, քան Ծ. Թորգոմյանը, վոր ապրում էր Թիֆլիսում: Այլևս սոցիալական մարդն է դառնում նրա ստեղծագործությունների թեման: Դասակարգային փոխհարաբերություններն են գրադեցնում նրան:

Սալոններից իջնում է գործարաններ, ռոմանտիկ սիրո փոխարեն խորհրդային շինարարության հիմն է յերգում: Վոչ թե շրջագգեստներ, այլ բանվորի մոխրագույն պլուզն են նկարագրում:

Գործարանատեր Միրզաբեգյանի դեմ դուրս է բերում մետաղագործ Ալեքսեյին:

Վաճառական Մարգարյանին հակադրում ուստա Մարգարը: Հին սերնդի ներկայացուցիչներ Մանուկյանների դեմ վոտքի յե հանում կոմերիտական աղջիկ Շուշանիկին:

Այդ տրամադրությունները սակայն նոր չըհայանաբերվեցին Ծ. Թորգոմյանի մոտ: Հենց սկզբից մենք տեսանք, Վորնա հոսանքի դեմ գնաց («Քեռին»), «Սայլապան Ոհանը»):

Նրա մեջ կար այդ խառնվածքը: Դուրս գալով նահապետական մի միջավայրից, նա չկարողացավ հարազատանալ բուրժուական միջավայրին. Կարլ Ռադեկի խոսքերով, «արմատ չկարողացավ ձգել ասֆալտների մեջ»:

Հեղափոխությունից հետո ավելի բյուրեղացած է դրսևորվում այդ տենդենցը:

Ծ. Թորգոմյանը մի շարք գրողների նման յերկունքներ չապրեց: Չկանգնեց դիլեմի առաջ, տատանումներ և վարանումներ անձանոթ մնացին նրա հոգուն, նա առանց դժվարություն և առանց ներքին պայքարի, ամուր վոտքերով կանգնեց հաստատուն հողի վրա:

Ականջ դրեց իրականության ձայնին: Դիտեց նոր միջավայրը և այդ բոլորը վերարտադրեց իր գրվածքներում:

2.

Հյուսիսային Կովկասում տեղի ունեցող քաղաքացիական կռիվներից առնված մի պատմվածք է «Ով է մեղավոր»-ը:

Մետաղագործ բանվոր Ալեքսեյի վորդիններն ընկել էին սպիտակների դեմ մղած կռվում: «Վանյան ու Միշան անշնչացած ընկել էին փողոցի մեջտեղը, արյան փոքրիկ լճակներով վողողուն: Նրանց մարած աչքերում աղոտ մի ցոլք կար թառած, քիչ առաջվա կովի կատաղություն, թե մահվան սարսուռն արհամարհող ժպիտը...

Ասլա տալիս է Միշայի լերթացած արյան, ուղեղի դեղնավուն շերտերի և թրի հարվածներից ջախջախված գլխի նկարագրությունը: Կարդալով այդ տողերը, վոչ թե գթասրտություն զգացումն է, վոր հուզում է ձեզ, այլ դասակարգային վրեժի ու հատուցման նոր կիրքն է խոսում ձեր մեջ: Յեվ հեղինակը շուտով բավարարում է ձեր նոր կրքերին:

«Շքեղագարդ սեղանի մոտ, իր կարճիկ, կուզիկ մարմնով նստել եր Միրզաբեգովը, տերնայն գործարանի, վորտեղ քսան տարուց ավելի աշխատում եր Ալեքսեյը: Այժմ, ահա, սպիտակների քաղաքը վերագրավելուց հետո, առաջին

Վաճառական Մարգարյանին հակադրում ուստա Մարգարը: Հին սերնդի ներկայացուցիչներ Մանուկյանների դեմ վտաքի յե հանում կոմերիտական աղջիկ Շուշանիկին:

Այդ տրամադրությունները սակայն նոր չըհայտնաբերվեցին Ծ. Թորգոմյանի մոտ: Հենց սկզբից մենք տեսանք, վոր նա հոսանքի դեմ գնաց («Քեռին»), («Մայրապան Ոհանը»):

Նրա մեջ կար այդ խառնվածքը: Դուրս գալով նահապետական մի միջավայրից, նա չկարողացավ հարադատանալ բուրժուական միջավայրին. կարլ Ռադեկի խոսքերով, «արմատ չկարողացավ ձգել ասֆալտների մեջ»:

Հեղափոխությունից հետո ավելի բյուրեղացած ե դրսևվորվում այդ տենդենցը:

Ծ. Թորգոմյանը մի շարք գրողների նման յերկունքներ չապրեց: Չկանգնեց դիլլեմի առաջ, տատանումներ և վարանումներ անծանոթ միացին նրա հոգուն, նա առանց դժվարության և առանց ներքին պայքարի, ամուր վտաքերով կանգնեց հաստատուն հողի վրա:

Ականջ դրեց իրականության ձայնին: Դիտեց նոր միջավայրը և այդ բոլորը վերարտադրեց իր գրվածքներում:

2.

Հյուսիսային Կովկասում տեղի ունեցող քաղաքացիական կռիվներից առնված մի պատմվածք ե «Ուլ ե մեղավոր»-ը:

Մետաղագործ բանվոր Ալեքսեյի վորդիներն ընկել եյին սպիտակների դեմ մղած կռվում: «Վանյան ու Միշան անշնչացած ընկել եյին փողոցի մեջտեղը, արյան փոքրիկ լճակներով վողողուն: Նրանց մարած աչքերում աղոտ մի ցոլք կար թառած, քիչ առաջվա կովի կատաղության, թե մահվան սարսուռն արհամարհող ժպիտը...

Ապա տալիս ե Միշայի լերթացած արյան, ուղեղի դեղնավուն շերտերի և թրի հարվածներից ջախջախված գլխի նկարագրությունը: Կարդալով այդ տողերը, վոչ թե գթասրտության զգացումն ե, վոր հուզում ե ձեզ, այլ դասակարգային վրեժի ու հատուցման նուր կիրքն ե խոսում ձեր մեջ: Յեվ հեղինակը շուտով բավարարում ե ձեր նոր կրքերին:

«Շքեղազարդ սեղանի մոտ, իր կարճիկ, կուզիկ մարմնով նստել եր Միրզաբեգովը, տերն այն գործարանի, վորտեղ քսան տարուց ավելի աշխատում եր Ալեքսեյը: Այժմ, ահա, սպիտակների քաղաքը վերագրավելուց հետո, առաջին

անգամ լինելով ազատ շունչ ե քաշում: Մի տա-
րի առաջ հավու պես վիզը կծկել էր, իսկ հիմա
հագել էր լավագույն շորերը և գինի յեր կոն-
ծում իր քսանամյա գեղաչվի կնոջ Մարիա Ստե-
փանովնայի հետ: Յերգուս «боже, царя храни»...

«Բայց խճիթում այլ կերպ են դատում,
քան պալատում» — ասում է Ֆեյերբախը:

Մենք տեսանք վոր Ծ. Թորգոմյանի «Անթա-
ռամ ծաղիկներ» և «Կին մը» գրվածքները լի էյին
շարժումներով և կրքերով:

Այժմ, հեղափոխությունը փոխում է զրանց
ընթացքը, դնում նոր հունի մեջ: Այն կրքերը և
զգացումները, վորոնք առաջ վաւրնրաց հոսան-
քով էյին գնում, այժմ դառնում են առաջընթաց:
Դա հեղափոխական պրոլետարիատի նոր վոգին
է, նրա մարտական տրամադրությունը:

«Ալեքսեյի բարկության կայծը հրդեհ դարձած,
այրեց ամբողջ եյությունը: Կուրծքը խփում էր
մուրճի պես: Ինչպես գազազած վագր խոյացավ
դեպի յերկրորդ հարկը, կնճռոտ, մազառատ դեմ-
քին շառագույն բոց, աչքերն ուռած ու կարմիր,
Հիսունհինգամյա այդ խաղաղ, աշխատասեր մարդը,
վոր քառասուն տարի շարունակ գործարանների
մըրի և ծխի մեջ էր մաշել իր կյանքը, յեզան
համբերությունամբ, հանուն մի պատառ հացի, այժմ,

սանդուխի աստիճաններն էր բաձրանում հեա-
պառ, ինչպես մրրիկն սպառնական ու անխոր-
տակ...

Յեւ խաղեյինի անշնչացած դիակը փռվում
է գետնին:

Մեծ թափ և վճռականություն կա արտա-
հայտված այս պատմվածքում: Հեղափոխական
պրոլետարիատի վճռական տոնով է խոսում հե-
ղինակը: Անխնա և աններող: Վոճը կտրուկ է և
ենեթիք, համապատասխան բանվոր դասակարգի
դինամիկ գործողության:

Նորից մի անգամ հեղինակը ցույց է տալիս
հեղափոխական անցքերն նկարագրելու մեծ կարո-
ւություն և շնորք:

Տարիների մաղձը, բուռն և անգուսպ ատե-
լությունն է առաջ մղում Ալեքսեյին: Հանձինս
Ալեքսեյի և Միրզաբեգովի ընդհարվում են յեր-
կու դասակարգային հակառակորդները:

Այդ պայքարում խորտակվում է հարուստե-
րի դասակարգը:

Սպանվում է նաև Միրզաբեգովը:

Մեզ բավականություն է պատճառում նրա
թավազրոր անկումը:

Պայքարող պրոլետարիատն աններող է և դա-
ժան դեպի Միրզաբեգովների դասակարգը: Քա-
ղաքացիական կռիվների պատմությունը լեցուն է

հերոսացման անհամար դրվագներով և սխրագործություններով:

Հեղափոխության գեղեցիկ եջերից մեկն է կազմում «Ուլ Ե մեղավոր»-ը:

Նույն քաղաքացիական կռիվների շրջանից է առնված «Բորիս Չերաշևիլը խրամատում»:

«Առողջ և չաղ ինչպես յեզ՝ ապրում ե Բ. Չերաշևը իր ապարանքում, բայց բալշևիկները զրավում են նրա գեղեցիկ սենյակները և տալիս յերկու բանվոր ընտանիքի»:

Բայց այդքանով չեն բավականանում: «Մի որ ել բազմաթիվ քաղաքացիների հետ ուղարկում են քաղաքի անմաքրություններ մաքրելու, հետո հրամայում քաղաքի շրջակայքում խրամատ փորել...

Յեվ այն մարդը, վոր իր կյանքում բահի լեռեսը չի տեսել, այժմ գետին պիտի փորի:

«Ախրը, ընկեր կոմիսար, յես հող փորել չեմ իմանում...

Բորիս Չերաշևի այս դառն արտահայտություն միջից՝ հեղինակի անասելի հրճվածքն ու լիաթոք ծիծաղն է յերևում, հանդես բերելով իր ժխտական վերաբերմունքը դեպի Չերաշևների դասակարգը:

Հետո, նա նկարագրում է, թե ինչպես Չերաշևը հուսահատորեն բահը կրկին ձեռքն է առնում

և իջնում խրամատ, վորովհետև կոմիսարը հրամայել էր:

«Մինչև չվերջացնեք, չեք գնա»:

«Յեվ յեթե հուշակավոր Շեքսպիրը այդ վայրկյանին գլուխը գերեզմանից դուրս հաներ ու դիտեր նրան փոսի յեզերքին մտամոլոր ու գլխիկոր կանգնած, անպատճառ պիտի բացականչեր.

«Այս մարդը շատ ալիլի յե մտածում ու տառապում, քան իմ Համլետը»...

Բայց նրա հուսահատությունն ու տառապանքը մեր կարեկցությունը չի շարժում: Վորովհետև հեղինակը համակրանքով չի նկարագրում «մսացու այդ յեզին», վորին աշխատանքի յեն լծում բալշևիկները:

Մեզ նույնպես հաճույք է պատճառում, յերբ վոր այդ պարագիտ տարրը աշխատում է, հող փորել սովորում մեր իրավակարգում:

Ուրհրդային մարդը և քաղաքացին վոչ մի տարրորինակ բան չեն գտնում այստեղ: Ինչո՞ւ չը պիտի աշխատեցնել Չերաշևներին, մանավանդ այն ժամանակ, յերբ խորհրդային իշխանություն «լիսել չլինելու» հարցն էր դրված մեջտեղ: Դա բըղխում էր են ժամանակվա ռազմական կոմմունիզմի իրավական նորմաներից և մորալից:

Դա յեր թելադրում հեղափոխական դասակարգի ստրատեգիան:

Քաղաքացիական կռիվներում պայքարը վերջացավ բանվոր դասակարգի փառավոր հաղթութեամբ:

Ազատված արտաքին ֆրոնտից, նա իր ուշադրութեամբ դարձնում է ներքին ֆրոնտի վրա, խորհրդային շինարարութեանը: Մի նոր քրտնաջան և տոկուն աշխատանք է սկսվում մեր գործարաններում:

Նոր տերեր, նոր մարդիկ — նոր հոգեբանութեամբ:

Ծ. Թորգոմյանը «Ուստա Մարգարի մտմտութեամբ» գրվածքում տալիս է խորհրդային բանվորի հարազատ պատկերը: Մենք տեսնում ենք բանվորի կյանքը, նրա ապրումները, նրա ջերմ վերաբերմունքը դեպի գործարան: «Ինչպիսի խանդավառությունով գուրգուրում է նա խոշոր մեքենայի մոտ գունչը, վորպիսի գուրգուրանքով է շոյում անիվները, կարծես իր հարազատ զավակները լինեն:

Վորքան բանաստեղծութեան կա և քաղցրութեան այս նկարագրութեան մեջ. —

«Կիսալույսում լապտերի աղոտ ցոլքերի տակ, նրա փափուկ, խոշոր աչքերը հառել եյին մեքենայի մերկ, վորո՞ծուն թեվերին, առնական ուժեղ լծակներին, ածխացած զրահապատ լանջին:

Ու նրանք մթութեան մեջ իրար ականջն ի վար փսփսում եյին, մեղմիվ շշնջում իրենց հուզված ու մտորումները, ընկղմում մտքերի ծովը...

«Ով գիտե, քանի տարի, քանի գիշեր, այդպես հանգիպել ու հայել են իրար, ապրել նույն հուշերն ու յերազները, համակվել համատարած խաղաղութեամբ ու լուսեմբ, ավելի ու ավելի մտերմացել ու ընտելացել, ըմբռնել լիովին իրենց արժեքն ու գոյութեանը այս աղմկոտ աշխարհում»:

Հայրական անկեղծ գորովանքով է խոսում Մարգարը ճախարակների հետ:

— Իսկ դու, փոքրիկ. եղ ինչ խաղաղ նընջում ես, հանգիստ քուն...

Անշունչ առարկաները, ածխացած լանջերն ու վորո՞ծուն փոկերը լեզու չեն առնում Ծ. Թորգոմյանի գրչի տակ, խոսում ուստա Մարգարի հետ: Անլեզու իրերը լավ են հասկանում վարպետին, իսկ վերջինս ել նրանց:

Գործարանը նրա կյանքի բովանդակ իմաստն է կազմում: Նրա սիրտը ցավում է, յերբ մի պտուտակ է կորչում, նրա հոգին մղկտում է ցավալիներեն, յերբ մի բան է փչանում: Նա Ֆուրի և Մուրզուլի խիստ վերաբերմունք ունի բոլոր նրանց հանդեպ, վորոնք բարեխղճորեն չեն վերաբերվում դեպի մեքենան ու գործարանը:

Միայն խորհրդային հոգեբանությունն յուրացրած բանվորն կարող եր այսպիսի խանդավառանքով նայել ազգայնացված գործարանին, և միայն խորհրդային կյանքով ապրող գրողը կարող եր տալ հարադաս պատկերը այդ բանվորի:

Պրոլետարիատն այսօր տեր ե կանգնած մեր գործարաններին և արդյունաբերությունը: Նա իր աչքի լույսի պես ե պահում բուրժուազիայից խլած հարստությունները:

Ուստա Մարգար ու Գործարան—սրանք մի կատարյալ ներդաշնակություն են կազմում:

Անկարելի չե պատկերացնել խորհրդային գործարանները առանց այդ հավատարիմ գամբըռների:

VI.

ՀԱՅՐԵՐ ՅԵՎ ԶԱՎԱԿՆԵՐ

Հեղափոխությունների և կռիվների այս դարաշրջանում, պայքար ե վոչ միայն սոցիալ քաղաքական ասպարիզում, այլ և պայքարի և ըմբոստություն վողին թափանցել ե նաև ընտանեկան խաղաղ կյանքը, մտել Մանուկյանների և Տեր-Սիմոնների անդորը հարկը:

Անտագոնիզմ ե բացվել հայրերի և զավակների մեջ: Հեղափոխությունը խառնել ե լեզուները: Բաբելոնյան խառնակություն ե տիրում տանը: Հայրերը չեն հասկանում իրենց վորդիներին, իսկ զավակները լսել անգամ չեն ուզում իրենց հորը:

Հեղափոխությունից ծնվել ե մի նոր սերունդ — պիոներների, կոմերիտականների սերունդ, վոր ամեն տեղ հնի դեմն ե ուղղված:

Քաղաքացիական կռիվների ճակատում պարտվեց բուրժուազիան չարաչար կերպով, բայց իդիոլոգիական և կուլտուրական կռվի ֆրոնտում շարունակվում ե ընդհարումը հազար ձևերով և միջոցներով:

Հինը չի գիշում հեշտությամբ:

Կուչ յեկած տանը, հին սերունդը փորձում է իր հոգևոր և մտավոր ազդեցության տակ պահել ու մեծացնել նոր սերնդին:

Սակայն կռվի բազմապիսի ձևեր գիտե խորհուրդների իշխանությունը: Աշխատանքային զբաղոցներ, կոլեկտիվ կազմակերպություններ, հոկտեմբերիկ, պիոներ, կոմերիտ, բջիջ, պատի թերթեր, ֆիզկուլտուրա, ժողովներ, գեկուցումներ—բոլոր այս կուլտուրական ֆակտորները մի սերունդ են զինել և պատրաստել:

Ամեն քայլափոխում պայքար է տեղի ունենում, կուլտուրական պայքար:

Այդ պայքարի մի մասնիկն է ցուանում «Նախկին վաճառականի ընտանիքում» և «Տեր-Սիմոնը» պատմվածքների մեջ:

—Հըմ, տեսա՞ր ինչպես փոխվեց աղջիկդ. ուր է նախկին հեզ, համեստ Շուշանիկը: Կոմերիտ դարձավ թե չե հոգով սրտով փոխվեց, անվերջ գրում է ու կարդում: Ծուռախ-մուռախ բաներով է զբաղված: Գիշերներն ուշ է տուն գալիս: Ժողով ունի, գեկուցում: Այժմ ել վորոշել է գյուղ գնալ, գյուղացիների մեջ աշխատել...

Գանգատվում է նախկին վաճառական Մանուկյանը:

Մի գեղեցիկ առավոտ, գալիս է ավտոն: Աղ-

ջիկը պայուսակ ձեռքին, մագերը խուզած, գրխին կեպի, նստում և սլանում է դեպի կայարան: Յեվ հայրը նրա յետևից բացականչում է դառնացած, «գոնե մի հազար, յերկու հազար մանեթ ես գլխից տային...»

Այսպիսով արտահայտում է «կապիտալի կուտակման» հին իր տենչը...

Իսկ «Տեր Սիմոն»-ի մեջ, Արտավազդն ըսկսում է ատելությամբ լցվել դեպի սև փարաջա հագած, մռայլ դեմքով հայրը, այն ուրից յերբ դպրոցում իմանում է, վոր իր հայրը պարագիտների և ձրիակերների դասակարգին է պատկանում:

Մենք ամեն տեղ տեսնում ենք, վոր զավակները ծառանում են իրենց հոր դեմ:

Սա այն կռիվը չէ, վոր տեղի է ունենում Շիրվանզադեյի «Քառս» ում կամ Նար-Դոսի «Պայքար»-ում: Մի ամբողջ աշխարհայացք է դրված այստեղ հին և նոր աշխարհի:

Մենուդ Մանուկյանների և Տեր-Սիմոնների կողքին ծլում է, բարձրանում է մի նոր սերունդ:

Արտավազդների և Շուշանիկների սերունդը: Բայց պիտի ասել, վոր աղոտ է դուրս բերված կոմերիտականի դեմքը: Նա չունի այն պայծառ և հարազատ պատկերը, վորպիսին ունեյին ուստա Մարգարը, Ալեքսեյը:

Պոեզիայի բնագավառում կոմերիտներն ունեցան իրենց փայլուն յերգիչները՝ Ա. Ժարով, Ուտկին և Բեզիմենսկին ռուսական գրականության մեջ. իսկ մեզանում Ալազան, Ն. Զարյան, Վերջերս նաև Մ. Արմեն։ Բայց մեր արձակ գրականությունը դեռ չի կարողացել վորսալ նրանց կենսունակ, գինամիկ կյանքը։

VII

Ն Ե Պ

Ծ. Թորգոմյանի սուր դիտողությունից չեն վրիպել նաև նեպամանական տարրերը։

Դեպի սոցիալիզմ ընթացող մեր յերկիրը փոխանցման մի շրջան ե ապրում, ուր նեպական տարրերը դեռ ևս շարունակում են քարշ տալ իրենց գոյությունը։

Ոսմանը և Սողոմոնը նահանջող նեպամանական տարրերի վերջին թափթփուկներն են, վորոնք Համլետի հոր նման սովեր դառած, թափառում են մեր յերկրում։

Մեկը նստած խանութի դռան, քամի յե կուլ տալիս ձանձրութից և անգործությունից ճանճ ե վորսում, մյուսը հոգեկան անհուն բավականություն ե զգում, յերբ ռուս աղջիկ Մարուսիան իրեն «Ախ տի դուռակ» ե անվանում։

Զույգ պատմվածքները գրված են 1921 թ., այսինքն այն ժամանակ, յերբ նեպման տարրերը ավելի ուժեղ եյին մեր յերկրում։

Այժմ նրանք կորցրել են իրենց վտանգավոր նշանակությունը և դատապարտված են դանդաղ մահացման։ Յեվ մենք տեսնում ենք, թե ինչպես են մահանում նրանք Ծ. Թորգոմյանի յերկերում։

VIII

ԴԱՐՁ ԴԵՊԻ ՌԵԱԼԻԶՄ

Լուսնաչարսկին իր մի գրքի մեջ նկատում է, վոր ռուսական գրականությունը դառնում է դեպի ռեալիզմ, նորից և նորից տարբեր վարիանտներով կրկնվում է գոյություն ունեցող լոգոնգը, «յետ դեպի Պուշկին»:

Լուսնաչարսկու պնդումները ճիշտ են նաև մեր գրականության վերաբերմամբ: Մեր մեջ էլ նկատվում է ուժեղ ձգտում դեպի ռեալիզմը:

Հեղափոխության տարիներին բանվոր դասակարգի դրությունը դեռ ևս անկայուն էր և յերերուն: Են ժամանակ մեզ մոտ ծաղկեց նեղ ումանտիզմ. աշխատանքի պափոս, հերոսամատեր, յերազային հղացումներ դեռ շարունակում էին ապրել գրականության մեջ: Խորհուրդների իշխանության ստաբիլիզացիայից հետո վերածընվում է ռեալիզմը:

Ինչպես Ս. Կոզանն է նկատում, լոգոնգը չի բավարարում մեզ այլևս. մենք գործնական ենք դառնում նաև գրականության մեջ և նրանք, վորոնք առաջին որերի հեղափոխությունից են զա-

ռանցում, պատրաստ են տեսնելու շատախոսներին և Դոն Գիշտներին (Այդ տարիների գրականություն, էջ 12, Կոզան):

Տասնամյա խաղաղ կյանքից հետո, նորից կենտրոնական տեղ է գրավում ռեալիստական ուղղությունը:

Ծ. Թորգոմյանի, ինչպես նաև մյուս ուղեկիցների ամբողջ առաքելությունը կայանում է նրանում, վոր նրանք մեր գրականությունն առողջացրին, գլխավայր շրջեցին և կանգնեցրին իր վոտների վրա:

2.

Առաջին անգամ լինելով մեր գրականության մեջ հայտնաբերվում է մի գրող, վոր որեկտիվորեն տալիս է ռեալ պատկերները Վանի խաղաղ կյանքի, լուսավորում նրա մութ խորշերը.

Նոր չե, վոր մեր գրողներն իրենց ստեղծագործությունների նյութ են դարձնում տաճկահայերի կյանքը: Բայց բոլորովին նոր է այն մոտեցումը, վոր ցույց է տալիս Ծ. Թորգոմյանը:

Մեր պոետներն ու վիպասաններն այնտեղ տեսնում էին միայն «ալան թալան», «արցունքի հովիտ», բռնություն, հալածանք:

Դրանք անվերջանալի, միորինակ թեմաներ էին մեր գրողների համար: Յեվ ռուսահայ մաս-

սան ու քաղաքական շրջաններն այդ տենդենցիոզ և սանտիմենտալ վեպերից ելին քաղում իրենց տեղեկությունները և դրանց վրա հիմնում ֆանտաստիկ ծրագիրներ:

Մեր հեղինակը միանգամայն ազատագրված այդ հաշիշից դեն է նետում այդ ամբողջ ավանդությունները և մեր աչքի առջև բաց է անում տարբեր աշխարհ, ցույց տալիս կյանքը ինչպես վոր կա:

«Ձեք ծախող Ակոն» և «Ծուռ Վոսկոն», այդ աշխարհը պատկերացնող յերկու արժեքավոր յերկեր են:

Հեղինակի ծննդավայրն է ցոլանում դրանց մեջ:

Վերլուծելու և հասկանալու համար այդ զբրվածքները, հարկավոր է յետ դառնալ, գնալ այնտեղ, ուր տեղի յեն ունեցել այդ անցքերը. վերհիշել այդ «յերանելի ժամանակները», վորովհետև ժամանակն ու միջավայրը իրենց հարազատ կնիքն են թողել Ծ. Թորգոմյանի վրա:

Մոտավորապես յոթանասնական թվականների ուսահայոց հասարակության փոխհարաբերությունների պատկերն եր ներկայացնում Վանը:

Հայ ուժեղ ֆեոդալներ և մեծ կալվածատերեր չկային: Ճնշող մեծամասնությունը մանր հողատեր գյուղացիներ էին: Քաղաքում խոշոր

տեղ ելին բռնում արհեստավորությունն ու տնայնագործությունը: Ամեն մի վանեցի անպատճառ պիտի անցներ արհեստագիտական շկոլան, անպայման մի արհեստ պիտի սովորեր: Նրանց կոդեքսը թույլ չեր տա առանց «վոսկե տպարան» ջանք ձեռքն անցնելու» վերև է հիմնական պրոֆեսիա ընտրել:

Վաշխառուական կապիտալը մեծ դեր եր խաղում Վանում: Զիմդիմոֆների պես մարդիկ շատ կային, վորոնք փողի տոկոսներով ելին շատացնում իրենց կապիտալը:

Սոշոր առևտրական կապիտալը դեռ գոյություն չունեի, բայց կային կապիտալի նախնական կուտակման բոլոր տվյալներ:

Բանվորության մասին, բառիս արդիական իմաստով խոսք լինել չեր կարող, բայց կային պրոլետարացման ճանապարհին կանգնած բազմաթիվ խավեր, խանութի աշակերտներ, ջուլահագործներ, մշակներ, տնային ծառայողներ:

Ո՞վ է ձեթ ծախող Ակոն: Սոցիալական վոք խմբավորման մեջ է մտնում նա: Ձեթ ծախողները մի առանձին խավ ելին ներկայացնում իրենց ուրույն հոգեբանությամբ և ապրումներով: Դրանք բանվորներ չեյին տեխնիկական իմաստով: Բայց շահագործման ելին յերթարկվում անխիղճ կերպով:

Պրոլետարացման յենթարկվելով գյուղում Ա-

կոն դիմում ե քաղաք: Ընկնում Մարութենց Սամսոնի ճանկը:

«Մի հաղթանդամ մարդ ե նա, դեմքին այնքան կնճիռ կա վորքան ընկուզի կճեփին: Նրա հազար անգամ կարկատած և լաթերով կախ ձիթագույն շալվարն, այնքան լայն ե, վոր մի քանի սրունդ կարող ե տեղավորել, իսկ յեթե փորձեն ցայել, հավանաբար մի գըվանքա ձեթ ծորա պիտի միջից: Գլխի արախչին յերեսուն տարվա պատմություն ունի և հաստատապես վճռել ե մինչև նրա մահը գլխին բազմելու մեծագույն պատիվը վայելել»:

«Նրա կյանքին գին ու արժեք տվողը իր սիրելի, մտերիմ կուժն եր: Այդ հողակերտ, բարձրավիզ, ձեթով պատած կուժը, վոր նրա անբաժան ընկերն եր, գուրգուրանքի առարկան:

Այսպես ե Ակոյի Ֆիզիքականի նկարագիրը, նրա արտաքինը:

Ապա հեղինակը մեզ տեղափոխում ե Այգեստանի փողոցները, ուր զուլալ գլզացող ջրեր են հոսում, դուրս ե բերում վանեցի գալունով և յագմայով խաթուններին ու խոսեցնում նրանց: Փողոցը միակ ակումբն եր, միակ հասարակաց վայրը կանանց համար, ուր հանդիպում եյին կանայք իրենց ձանձրույթի և հանգստի ժամերին: Նրանց

ընդհանուրի խոսակցության նյութը Ակոն ե և Ակոյի ամուսնությունը:

Յերբ իրիկուններ վերադառնում ե ձիթհանք, Մարութենց Սամսոն աղան, ձիթհանքի տերը, հաշիվ ե պահանջում Ակոյից:

— Հըմ, առուտուրդ ինչպես եր այսոր:

— Մի փութի չափ ծախել եմ, աղա, եսորվա կամաթն եզ եր:

— Վահ, եդքան քիչ, եդպես աժդահա բոյ ունես, ախմախ ես մնացել ու գլխումդ ճանձի չափ խելք չկա:

Հետո Սամսոն աղան, «հորթի պես յերկար ականջներով այդ մարդը, հաշվում ե Ակոյի ծախսերը ու քվիթ են լինում, և Ակոյի գըպանում հակառակ ամբողջ որերի ծանր աշխատանքին սև հացի գինը նույնիսկ չեր մնում...»

Մենք գտնվում ենք ձիթհանքում: «Այստեղ շոգու և ելեքտրականության փոխարեն աշխատում են դանդաղաշարժ հաստամարմին գոմեշներ և ջլաբազուկ յեզներ. գղրգացող արագաթռիչ մեքենաների փոխարեն, ծուլորեն շարժվում են վողորկ ու խոշոր ջրաղացքարեր և հաստաբուն գերաններ»:

Նկարչական վրձինի և լուսանկարչական ապարատի ոգնությամբ, Մ. Թորգոմյանը պատկերում ե մեր առջև ձիթհանքը:

Ձիթհանքի տանիքին բանվորներ են շարժվում այս կամ այն կողմ, սեահար, դժգուշն դեմքով. նրանք մեջքը խրել են կտավատի մեջ և զրույց են անում: Այդ խոսակցությունից մենք իմանում ենք, վոր դասակարգային գիտակցությունը մտել է նաև ասիական այդ խուլ և հեռավոր անկյունը:

Դա այլևս հին, նահապետական համակեցությամբ ապրող յերկիրը չէ, ուր գառն ու գայլը միասին եյին արածում:

Նրանք իմացել են արդեն, վոր գելը ծվատում է, լափում և չի կշտանում:

— Դիշեր, ցերեկ բանում ենք, տուն, ընտանիք սև հաց ու սոխով հազիվ ենք պահում:

— Նսոր Սամսոն աղայի յերեսան կնքում են, զիշերս նրա տան մեծ խնճուղք կա, գինին հոսում է ինչպես մեր թաղի «չրու, չրու աղբյուր»-ը:

— Իսկ մենք այստեղ անոթի, անոթի կըղկոտանք:

Ինչպես տեսնում եք բանվորները դժգոհ են: Նրանք բողբոջում են իրենց հոգսերից և նեղություններից:

Ճիշտ է, դեռ ևս մշուշային է և աղոտ այդ դասակարգային գիտակցությունը: Նա չունի մեր բանվորի պայծառ հասկացողությունը կովի և պաշարի: Հեղինակը միանգամայն կանգնում է ռեսալ

հողի վրա, հավատարի՜ իր ժառանակին և միջավայրին:

Ծ. Թորգոմյանը ավելի չի խորացնում այդ անտագոնիզմը: Դա կը լինեք դուրս քալ իրականության սահմաններից և տարվել ուժանտիզմով:

Դրանից կտուժեք գրվածքի գեղարվեստական կողմը:

1905 թվի ուսական առաջին հեղափոխության և հակայական գործադուլների ալիքները հասել եյին նաև Վան, ծեծում եյին Շամիրամի ամրոցի կողերը:

Արևելքի մեծ բռնապետությունն անկարող եր պատնեշ կանգնեցնել նոր հոսանքների դեմ, վորոնք խուժելով յերկիրը ակոսում եյին Վանի լճի խաղաղ մակերեսը, շարժում եյին նահապետական ճահիճը, ճեղքվածք վորում հասարակության մեջ:

«Թագա խաբրիկները» մտնում են նաև Սամսոն աղայի գետնափոր ձիթհանքը, վորից մառախուղը յերբեք չեր հեռանում:

Ծ. Թորգոմյանը նկատում է այդ հակասությունները և կանգնում դասակարգային շերտավորման ուղու վրա:

Տեղական կյանքը, այն ինչ վոր գրականության մեջ փոխառ լոկալ է կոչվում, յերևան է գալիս իր ամբողջ որիզինալությամբ և գեղեցկու-

Թյամբ: «Ձեր ծախող Ակո»-ի մեջ Թորգոմյանը
 բեալիստ ե և կենցաղագիր: Նա տալիս ե նկար-
 չական ռեալ բնույթագիծը տիպերի, վոչ շատ
 խոսքերով և միքանի լայն շարիխներով ուրվա-
 գրծում ե Վանի կյանքը, տալիս ե գլխավոր տպա-
 վորություններ, եյական գծեր, մանրամասնու-
 թյունները թողնելով ընթերցողին:

Ծ. Թորգոմյանը հանդես ե գալիս այստեղ
 վորպես կենցաղագիր: Վանեցիների բարքերն ու
 սովորությունները, խաթունների տիպիկ խոսակ-
 ցությունները, հարսների և աղջիկների քչփչոցը,
 լավաշ թխելը. այս բոլորի պեյգաժը դուք գտնում
 եք իր ամենահաջող վեպիկներից մեկում:

Հեղինակն այլևս չի մեղանչում արվեստի պա-
 հանջների դեմ: Չկան ավելորդաբանություններ,
 անհարկի դատողություններ և յերկար խոսակցու-
 թյուններ:

Իր վոճը պայծառ ե, հստակ և անպաճույճ,
 ինչպես վոր պարզ ե Ակոյի հոգեկան կյանքը:

Մի նոր նվաճում ե անում Ծ. Թորգոմյանի
 արվեստը «Յեր ծախող Ակո»-ի մեջ: Մի մեղմ
 յումոր, մի թեթեյեղ խառնված ենք տես-
 նում նրա գունեղ պատկերացումների և կենցա-
 ղային բնույթագծերի հետ:

«Ձեր ծախող Ակո»-ն հեղինակի ամենատի-
 պիկ գործն ե և գեղարվեստորեն մի ամբողջա-
 ցած յերկ:

IX

ՆԱԻԴՈՍՆ ՈՒ ԾԵՐՈՒՆ ԹՈՐԳՈՄՅԱՆԸ

«ԾՈՒՐ ՎՈՍԿՈ» վեպիկը դարձյալ կենցաղա-
 յին մի պատմվածք ե առնված Վանի կյանքից:
 Կնոջ ստրկական կյանքն ե նկարագրված այն-
 տեղ: Կանանց ամուսնացնում են այնտեղ իրենց
 կամքին հակառակ: Կինն անշունչ մի առարկա յե,
 մի իր:

Մարիամ խաթունն ամուսնացնել ե ուզում
 իր տղային: Յեվ անա մի ամբողջ կամպանիա յե
 տարվում թաղում Մանուշակենց Վոսկոյի ոգտին:

Ինչպիսի՞ առավելություններ և արժանիքներ
 ունի նրանց թեկնածուին.

— Համեստ, խոնարհ աղջիկ՝ ինչպես գառը,
 լեզուն կարճ, ձեռքն յերկար:

Անվիճելի առաքինություններ եյին սրանք վա-
 նեցիկների համար:

— Զանր՝ մ, յես ել այդպիսին կուզեմ, տունս
 պահող ծաղկեցնող ապրանք:

Հարևանունիների յեռանդուն պայքարը հա-
 ջողությամբ ե պսակվում. Վոսկոն արդեն Մա-
 րիամ խաթունենց տանն ե, հարսի դերում:

Հարս գառնալու որից սկսում ե նրա վող-
 բերգությունը:

Վոչ ամուսինն ե խոսում հետը և վոչ կեսուրը: Լավագույն դեպքում խոսում են այն ժամանակ, յերբ հարկավոր ե բանեցնել նրան.

— Ախշի, սեասիրտ, այս շորերը լվա, ամանները մաքրե, սենյակի հատակն ավլե ու գորգերը թափ տուր:

Կամ՝

— Վոսկո, սեասիրտ, փոշին բոնել ե տունս, չմաքրե՞ս. քեզ տունս բերի, վոր շենշենլիք զցես, ձրի հաց ուտող չբերի, հող գլխիդ:

«Որերը կանցնեյին այսպես ու Վոսկոյի բերնից դժգոհության խոսք չեր թռչում, անբարբառ թռչուն: Արդեն աղջիկ ժամանակն ել չխոսկան եր»:

Սոցիալական և բնատանեկան մի այգպիսի դաժան պայմանների արդյունքը լինում ե այն, վոր Վոսկոն խելագարվում ե:

Անցյալ տարի միաժամանակ լույս տեսավ Նար-Դոսի «Մեր թաղը» պատմվածքների ժողովածուն:

Զարմանալի նմանություն կա Ծ. Թորգոմյանի նկարագրած Վանի թաղերի և Թիֆլիսի արվարձանների միջև:

Կնոջ նույն սարկական պատկերը, նույն խեղճությունը տեսնում ենք նաև Նար-Դոսի կանանց մոտ: Խոշոր առևտրական Թիֆլիսը շատ առաջ չի գնացել նահապետական Վանից:

Ինքնաշարժերով, արագավազ ավտոներով և Զագեսյան հուժկու ելքտրականությամբ լուսավորվող Թիֆլիսի յետամնաց թաղերում, Ռուսթավելու կողքին, Ելիայի և Շխոյի թաղերում դեռ շարունակում են հին կյանքի մնացորդները, վորոնք վոչնչով չեն տարբերվում Վանի Այգեստանի կենցաղից:

Տգիսություն, սնտիապաշտության զոհեր են Ծ. Թորգոմյանի և Նար-Դոսի կանայք:

Աննան և Վոսկոն, յերկուսն ել, ինչպես Ա. Տերտեղյանն ե ասում, «խորովում են մարդու և կեսուրջ յերկայնաքարերի արանքում, աղում-մաղում որերը»:

Նրանք վոչ միայն բողոքել չգիտեն, այլ և խնդրելու շնորհքն ել կորցրել են.

— Վոչ, չխփես, Յագո ջան, հոգուդ մեռնեմ, չխփես, ջանս ցավում ա... աղաչում ե Աննան դուխը յերկարած:

— Հը, խո չե՞ս ուզում, ես սհաթիս ճիվը ճվիցդ հանեմ, ճիվի պես ճխեմ վոտիս տակը: Յեվ մի անագին բռունցք, կարծես յերկաթից ձուլված ծանր ու դանդաղ իջավ կնոջ կողքին: («Մեր թաղը», եջ 94):

— Արշակ ջան, խիղճ չունե՞ս, սաղ-սաղ կըխեղդե՞ս կինդ: Ու կատաղած ջան պես ամուսինը բռնեց կնոջ վիզը, սեղմեց, ատամները կրճտացնե-

լով: Վոսկոն թույլ ճիշ արձակեց, թպրտաց ինչպես մորթոտովող հավ:

Ավելի նման են խելագարութեան մոմենտները: (Տես «Ծուռ Վոսկո», եջ 59, Ծ. Թ. Յերկերի ժողովածու).

— Վայ, կծեցին, ոձ, ոձը...

— Ի՞նչ ոձ, աղջի:

— Խաթուն, ոձը հրեն կանգնել ե ողակ ողակ կկծի...

— Ի՞նչ ոձ, ի՞նչ բան, աղջի...

— Մտել ե տունս թունավորում ե զիս...

Այժմ Նար-Դոսի «Մեր թաղից», եջ 23.

— Վայ, հայրիկ ջան, շներ, կատվանիք. . կանչեց Մարթան սարսափահար:

— Մարթա ջան, ի՞նչ ես ասում.

— Շներ, կատվանիք, — կրկնեց Մարթան:

Յեվ հայրը զգաց, վոր նա ամբողջ մարմնով գողում ե:

— Ի՞նչ շուն, ի՞նչ կատու, վորդի ջան.

— Հրեն միսը քրքրում են...

— Ի՞նչ միս, վորտեղ.

— Հրեն թախտի տակը, թախտի տակը...

Բազմաթիվ են նմանութեան կետերը:

— Աստված ինձ մարդ ե ստեղծել թե՞ շուն... հարցնում ե Նար-Դոսի կանանցից մեկը:

— Բայց Վոսկոն ել սիրտ ունի, չե՞, մարդ ե,

մարդու աղջիկ, — խոսում ե Թորգոմյանի հերոսուհին:

Յերկու հեղինակներն ել իրենց տղամարդ հերոսներին զինետուն են ուղարկում, ուր անցկացնում են նրանք իրենց ժամերը զինի խմելով կամ թուղթ խաղալով:

Փոխադարձ ազդեցութեան մասին խոսք լինել չի կարող: Գրքերը լույս են տեսել միաժամանակ:

Գաղտնիքը կայանում ե նրանում, վոր յերկուսն ել որեկտիվորեն են դիտում կյանքը, կյանքից են քաղում իրենց նյութը և սերտ կապերով կապված են իրական կյանքի հետ:

Յերկուսն ել ռեալիզմի ներկայացուցիչներ են. մեկը իր գրական վերջալույսին, իսկ մյուսը իր գրական հասուն տարիքին գծում են մեր գրականութեան ուղին:

Մեկը Թիֆլիսի թաղերի, իսկ մյուսը Վանի տեղական կյանքի վարպետ նկարիչներն են:

Յերկուսի վրձիններն ել գունեղ են և արտահայտիչ: Զույգ քաղաքների ժողովրդական բարբառները յերևան են գալիս իրենց լեզվի և վոճի առանձնահատկութեամբ:

Հետամնաց թաղերի խուլ անկյուններից, բընակարանի նկուղներից՝ ինչպես հանքերի խորքերից՝ դուրս են քաշում Վոսկոների և Աննաների կենդանի, թրջված դիակները. Դոստաևսկու

սարսուռն ե անցնում մարմնովդ, յերբ կարդում ես կենդանի դիակների նկարագրությունը:

Ծ. Թորգոմյանը «Ծուռ Վոսկո» գրվածքով ցույց ե տալիս, վոր ինքը ձիւք ունի տալու վոչ միայն արտաքին, ֆիզիքական աշխարհը, այլ և կարող ե թափանցել մարդկանց հոգեկան աշխարհը:

Նա վերլուծում ե կյանքը, ըմբռնում ե միջավայրի, սոցիալական փոխհարաբերություններին ունեցած ազդեցությունը հոգեկանի վրա:

Ծ. Թորգոմյանը դիտող ե վոչ միայն արտաքին աշխարհի անց ու դարձի, այլ և մարդկային սրտի և հոգու ալեկոծություններին:

Կանացի տիպերի և դեմքերի մի գալերիայի ենք կայացնում Ծ. Թորգոմյանի գրականությունը:

Ավետիսյան Մարգարը՝ Թորգոմյանին նվիրված յերեկոյին այն միտքն արտահայտեց, վոր հեղինակի մոտ կանայք միշտ ակտիվ գերեբում են յերևան գալիս, և կանացի տիպերը գերա՛լշուում են տղամարդկանց:

Ծ. Թորգոմյանը սուզվեց կանանց այդ տիպերի պատկերասրահում:

Նրա Ուլիան՝ զգայականության մարմնացումն եր, Աստղիկը՝ հավերժական սիրո ցնորքներով եր ապրում, Մարուսիան՝ պահարան կտրեց, իսկ Վոսկոն խելագարվեց:

Դեռևս նոր կնոջ տիպը մենք չենք տեսնում

Ծ. Թորգոմյանի յերկերում: Այն խորհրդային կինը, վոր վոչ միայն սիրո աղբյուր ե, այլ և սոցիալական արժեք ներկայացնող մի մեծություն, մեր հավասար ընկերը՝ աշխատանքի և քաղաքական գործունեյության ասպարեզում:

Խորհրդային կինը հասարակական և կուլտուրական խոշոր խնդիրներ ե առաջադրել, մեծ իդեալներ ե ընդգրկում. այժմ բոլորովին ուրիշ խնդիրներ և հարցեր են իմաստավորում նրա կյանքը:

Մենք նրա գրվածքներում նոր շատ բան տեսանք, բայց նոր կնոջը չտեսանք:

Հեղինակը վորոնումների մեջ ե, և մենք Բ. Ժողովածուի մեջ կտեսնենք նաև խորհրդային նոր կնոջ տիպը:

Չնայած Ծ. Թորգոմյանի կարճամյա գրական գործունեյության, բայց այնուամենայնիվ բազմապիսի թեմաներ ե շոշափել նա:

Չարլզ Դիկկենսի վարպետությամբ նա տալիս ե պատմություններ «Մի մանկան կյանքից»:

Մանուկների աշխարհում նույնպես աչքի յե ընկնում Ծ. Թորգոմյանը իր գրելու ընդունակություններով և ձիրքերով, Բայց մենք այդպիսի գրվածքներով չենք զբաղվի, վորովհետև դրանք չեն շոշափում գաղափարախոսական այն ետապները, վորոնց վրա կանգ առինք վերլուծման մեջ:

X

Ծ. ԹՈՐԳՈՄՅԱՆԻ ԱՐՎԵՍՏԸ

Մենք ավելի շատ յերկար կանգ առինք նրա աշխարհայացքի աստիճանական զարգացման վրա, անտեսելով սակայն յերկերի գեղարվեստական կողմը:

Մենք ցույց տվինք հետևողական կարգով այն ուղին, վորտեղից անցավ նա ետապ առ ետապ:

Նա անցավ մանր բուրժուական և բուրժուական խավերից հասավ հեղափոխական պրոլետարիատին:

Պատերազմ, քաղաքացիական կռիվներ, նեպ, ծննդավայրի կյանքը, նոր սերունդ,—ահա այն մարշրուտը, վոր կատարել ե նա: Ամեն տեղ ցույց տալով դասակարգային ըմբռնողություն, հնի և նորի խնդիր:

Նրա գրականությունն ուշագրավ ե սյուժետները պես պիսությամբ և առատությամբ: Կենդանի, հարաճուն, շարունակ փոփոխվող զրական մի կյանք ե ապրել Ծ. Թորգոմյանը, դրա համարել մեր կյանքի բազմապիսի պայմաններ, տիպեր ու խավեր արտացոլում են նրա գրվածքներում:

Սոցիալական և մտավոր այն մեծ հեղեղը, վոր անցավ մեր խորհրդային յերկրի վրայից 1917 թվին, և ստեղծագործական այն վիթխարի աշխատանքն ու կուլտուրան, վոր ծայր ե տվել մեր հսկայական յերկրում, գտան իրենց արձագանքները նրա յերկերում:

Այդ բոլորն արտահայտելու և գրի առնելու համար բազմատեսակ ձևեր ունի Թորգոմյանը:

Գրելու տեխնիկան, վոճը և լեզուն շարունակ հառաջադիմելով իրենց կատարելության հասան Զեթ ծախող Ակոյի մեջ իրենց կլասիկ պարզությամբ:

Նա լեզվագիտական եկսպերիմենտներ չկատարեց, չտարվեց «վոճային տրյուկներով»: Մի ժամանակ, և մինչև հիմա յել, մեր ամբողջ գրականությունը դարձավ լինգվիստական մի մրցադաշտ, մի մարզահանդես:

Մի քանիսին հաջողվեց (Ակսել) գեղեցիկ ձևեր գտնել, բայց նրանք ել ընկան ֆոռմալիզմի յետևից, զոհ բերելով դրան բովանդակությունը: Ժանրիստական գրականություն ե դա, վոր իր մեջ զարգանալու սաղմեր չի պարունակում:

Ծ. Թորգոմյանը չտարվեց վոչ մի ֆոռմալիզմով:

Այդ տեսակետից նա վոչ մի շկոյայի չի պատկանում, որիգինալ ե ամբողջապես:

Ռեալիզմի սահմաններէց դուրս չեկա՛վ, ռեալիզմ — բանվորական թեքումով, պարզ և հասկանալի:

Նրա բոլոր գրվածքներն ել ունեն իրենց թեման, մի հիմնական միտք, մի սոցիալական պրոբլեմ կա ընկած անգամ նրա ամենափոքր պատմվածքի հիմքում:

Մեծ դիտողականությամբ ե ոժտված մեր հեղինակը: Նրա սուր դիտողութունից վոչինչ չէ խուսափում: Նա մի ամբողջ պատմվածք ե գրում ճաշարանապետ Սողոմոնի մասին՝ մինչդեռ մի ուրիշ գրող — նվազ դիտողականութուն ունեցող — կանցներ վոչինչ տեսնելով:

Այցելելով գործարան, իսկույն վորսում ե Մարգարի տիպը: Բավական ե, վոր նա մտնի դասարան և ահա պատրաստ ե «Որ. Ռիման»: Փողոցում նրա ականջին ավելի սուր ե հնչում հնավաճառ Ոսմանի զիլ ձայնը:

Զարմանալի հեշտությամբ և արագությամբ նա թեմաներ ե գտնում ամեն տեղ:

Նրա տիպերը չափազանց կենդանի յեն և իրական, կարծես նրանք շարժվում են մեր աչքի առջև:

Ինչո՞ւն ե կայանում գաղտնիքը:

Ծ. Թորգոմյանը միշտ մի մոգել ունի իր աչքի առաջ այս կամ տիպը նկարելիս:

Նկարչի պես նա նատուրայից ե նկարում. դրա համար ել տնտովոր ուժ կա նրա նկարագրությունների մեջ:

Վո՞ր վանեցին չի ճանաչում Ծուռ Վոսկոին: Հյուսիսային կովկասում ապրող մարդիկ անպատճառ լսած կլինեն Բորիս Չերաչևի մասին: Սա տեր Սիմոնն ե, նա մեր ուստա Մարգարը, սա որիորդ Ռիման. —

Բոլորն ել իրական անձնավորություններ են յեղել:

Բնորոշ ե այն անեկդոտային, բայց ստույգ յեղելությունը, վոր պատմել ե ինձ հեղինակը:

Թիֆլիսի դպրոցներից մեկի ուսուցչուհին կարդալով «Որ. Ռիման», իր հարազատ պատկերն ե տեսնում և վիրավորված մի որ բռնում ե ճանապարհին Ծ. Թորգոմյանին, և բողոքում ե, վոր առանց իր թույլտվութուն ստանալու, իր մասին ե գրել...

Նման պրիոմներ շատ կան միջազգային գրականության պատմության մեջ:

Պալզակը և Մոպսսանը Ֆրանսիական գրականության մեջ, Գոգոլն ու Չեխովը ռուսական, մեր որերում հաև Բաբելը, միշտ կենդանի որինակներ են ունեցել իրենց աչքի առջև, այս կամ այն տիպը գծագրելիս:

Նա անտարբեր չե դեպի իր տիպերը: Նա

Չեխովի պես չի ասում՝ «յերբ կնստես գրելու յեղիւր սառն ինչպես սառույց»:

Ծ. Թորգոմյանը Դոստաևսկու պես ե նա-
յում գրականության, «ստեղծագործելու համար
պետք ե տառապել», Ուրիշ խոսքով, սերտ կապ
պահել կյանքի հետ. խառնվել, մերվել այդ կյան-
քին:

Յեզ իսկապես, նրա գրիչն ավելի սահուն
և արագ ե աշխատում, յերբ խոնարհ մարդկանց
կյանքն ե նկարագրում (Ակո): Ինչպիսի ինտիմ և
քաղցր բան կա այն գրվածքներում, ուր նա բան-
վորի աշխատանքն ե յերգում. Ուստա Մարգարի
մոմատուքը, արձակ մի հիմն ե նվիրված աշխա-
տանքին: Նրա գրականությունը արձակ լիբիզմի
յե վերածվում, յերբ նա խոսում ե իր ծննդա-
վայրի մասին:

Անկեղծ տոն ունի նրա ձայնը, յերբ ակզերի
համերաշխության մասին ե խոսում («հարևան-
ներ»): Նա իրեն ուժեղ ե զգում, յերբ հեղա-
փոխական կռիվներ և անցքեր ե նկարագրում
(«Ո՞վ ե մեղավոր»):

Ատելության զգացումը բռնում ե ձեզ, յերբ
Միրզաբեգովների և Սամսոն Աղաների մասին եք
կարդում: Այս ամբողջը ցույց են տալիս, վոր Ծ.
Թորգոմյանը «անկռիվ ապրումների շրջան» չի
ապրում:

Ամեն տեղ նրա համակրանքը նորի կողմն ե:
Նա մաքրել ե իր հաշիվները հին կենցաղի
և հին աշխարհի հետ:

Ոմանութպաններին և գործարանատերերին
խարինել են բանվորները, հին սերնդին նորերը:

Նա մտել ե նոր աշխարհ—կոռնիդային: Մենք
սպասում ենք, վոր Ծ. Թորգոմյանը իր Բ. Ժողո-
վածույով հրապարակ գա վորպես ավելի հարազատ
արտահայտիչ մեր նոր աշխարհի: Մենք սպասում
ենք, վոր նա խորանալով նոր ախպերի շրջանում,
ընդգրկելով շուրանոր մարդկանց և խնդիրներ,
կտա մեզ պատկերը ստեղծագործական այն մեծ
աշխատանքին, վոր ծավալվում ե այսոր խոր-
հրդային յերկրներում:

Մոտիկից ծանոթ լինելով նրա ներուժ կա-
րողություններին, մենք գիտենք, վոր զարգանա-
լու և մեծանալու գեռ շատ և շատ հնարավորու-
թյուններ ունի Ծ. Թորգոմյանը:

1927 թ. Թիֆլիս.

Ց Ա Ն Կ

Եջ

I Վանը մեր գրականութեան մեջ	5
II Ծ. Թորգոմյանի գրական կյանքը	16
III Հոսանքի դեմ	24
IV Կին և սերը Ծ. Թորգոմյանի յերկերում	37
V Վերաբերմունքը դեպի հեղափոխություն	45
VI Հայրեր և զավակներ	57
VII Նեպ	61
VIII Դարձ դեպի ուսուցիչ	62
IX Նարդոս և Ծերուն Թորգոմյանը	71
X Ծ. Թորգոմյանի արվեստը	78

16
2275

BM

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0382340

67.327

